

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
«ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
που εκπονήθηκε για τη χορήγηση
Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης
στην κατεύθυνση «ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ»

από την Νύκτα Ιουλία
(Α.Μ.: 423/2014021)

**ΘΕΜΑ: «Ο Χαρακτήρας στο Σύγχρονο Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο με
Θέμα το Διαζύγιο»**

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΝΟΜΑ	ΒΑΘΜΙΑ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ/ΟΥΣΑ
Αναγνωστοπούλου Διαμάντη	Καθηγήτρια	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Επιβλέπουσα
Θεοδοροπούλου Ελένη	Καθηγήτρια	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Μέλος εξεταστικής επιτροπής
Παπαδάτος Ιωάννης	Επίκουρος Καθηγητής	Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Μέλος εξεταστικής επιτροπής

ΡΟΔΟΣ, 2017

Η έγκριση της παρούσης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως.

Πρόλογος

Στην παρούσα ερευνητική εργασία διερευνώνται οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες που πρωταγωνιστούν σε εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με θέμα το διαζύγιο. Το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου εξακολουθεί να παρουσιάζει διαχρονικά, αυξητικές τάσεις τόσο στην Ελλάδα όσο και το εξωτερικό. Κρίθηκε λοιπόν, ενδιαφέρον να διερευνηθεί ο τρόπος με το οποίο οι συγγραφείς και οι εικονογράφοι πραγματεύονται το θέμα αυτό, και πιο συγκεκριμένα πως αποτυπώνεται ο χαρακτήρας που βιώνει το διαζύγιο στο έργο τους.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, οφείλω πολλές ευχαριστίες στην Δρ. Μαριάννα Μίσιου, καθώς το πραγματικό της ενδιαφέρον, η υπομονή και η καθοδήγησή της, στάθηκαν πολύτιμοι παράγοντες. Ταυτόχρονα, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην επιβλέπουσα καθηγήτρια Διαμάντη Αναγνωστοπούλου για την εμπιστοσύνη και τις συμβουλές της. Ακόμη, ευχαριστώ την καθηγήτρια Ελένη Θεοδωροπούλου και τον επίκουρο καθηγητή Ιωάννη Παπαδάτο, μέλη της τριμελούς επιτροπής της παρούσας εργασίας, για την κατανόησή τους. Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύνολο του διδακτικού προσωπικού του Τμήματος Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου που όλα αυτά τα χρόνια, τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, μου μεταβίβασε πολύτιμες γνώσεις και αξίες, νέα επιστημονικά δεδομένα θεωρίας, διδακτικής αλλά και πρακτικής σε πληθώρα επιστημονικών κλάδων.

Πάνω από όλα, είμαι ευγνώμων στους γονείς μου και την αδελφή μου, οι οποίοι στάθηκαν αρωγοί όλα αυτά τα χρόνια. Τέλος, ευχαριστώ τους φίλους και τις

φίλες μου, που με αγάπη και πραγματικό ενδιαφέρον με στήριξαν καθόλη τη διάρκεια της εργασίας μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	3
Περίληψη.....	8
Εισαγωγή.....	10
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο.....	19
1.1 Η συμβολή του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου στην ανάπτυξη του παιδιού.....	19
1.2 Η θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Το διαζύγιο στην παιδική λογοτεχνία.....	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Ο χαρακτήρας.....	36
3.1 Η έννοια του χαρακτήρα.....	36
3.2 Ο χαρακτήρας στην παιδική λογοτεχνία.....	37
3.3 Τύποι χαρακτήρων.....	39
3.4 Η δυναμική των χαρακτήρων.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η μεθοδολογία της έρευνας.....	44
4.1 Ποιοτική έρευνα.....	44
4.2 Ανάλυση περιεχομένου.....	45
4.3 Το υλικό της έρευνας.....	46
4.4 Οι στόχοι της έρευνας.....	48
4.5 Μέθοδος ανάλυσης ερευνητικών εργαλείων.....	48

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Παρουσίαση των ευρημάτων της έρευνας.....	50
1.1 Ανάλυση των ευρημάτων.....	50
1.1.1 Η δομή της οικογένειας.....	50
1.1.2 Κεντρικός χαρακτήρας.....	51
1.1.2.1 Το προφίλ του χαρακτήρα.....	51
1.1.2.2 Τα συναισθήματα την περίοδο του διαζυγίου.....	52
1.1.2.3 Η αποδοχή του διαζυγίου από το παιδί.....	54
1.1.3 Οι γονείς.....	55
1.1.3.1 Η ανακοίνωση του διαζυγίου.....	56
1.1.4 Η επόμενη μέρα.....	56
1.1.5 Η αναγκαιότητα και ο ρόλος του τρίτου ατόμου.....	57
1.1.5.1 Ο παππούς και η γιαγιά.....	58
1.1.5.2 Η θεία και τα ξαδέλφια.....	59
1.1.5.3 Οι φίλοι.....	59
1.1.6 Το διαζύγιο από άλλη σκοπιά.....	60
1.1.6.1 Ο νέος σύντροφος της μητέρας	60
1.1.6.2 Η μονογονεϊκή οικογένεια.....	61
1.1.6.3 Το φιλοσοφικό ερώτημα.....	62

1.1.6.4 Η επανασύνδεση.....	64
1.1.7 Η εικονογράφηση.....	64
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	78
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	83

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση των λογοτεχνικών χαρακτήρων που πρωταγωνιστούν στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με θέμα το διαζύγιο.

Τα στοιχεία που παρουσιάζουν οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες επιχειρήθηκε να αναδειχθούν μέσα από την ανάλυση και τη συγκριτική μελέτη έντεκα τίτλων βιβλίων, ελληνικών και μεταφρασμένων, που κυκλοφορούν σήμερα στην ελληνική αγορά. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδικά βιβλία επιλέχθηκαν μεταξύ της δεκαετίας 2006 έως 2016 καθώς η συγκεκριμένη περίοδος κρίθηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για να εξεταστεί το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου, λόγω της γενικότερης κοινωνικο-οικονομικής αστάθειας που επικρατεί στη χώρα μας.

Πιο αναλυτικά, εξετάστηκε ο ρόλος του πατέρα, της μητέρας και του ευρύτερου οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς και ο ρόλος τρίτων απέναντι στο παιδί, όπως αυτά αποτυπώνονται στο λεκτικό και εικονιστικό κείμενο των αναλυθέντων βιβλίων, με σκοπό να σκιαγραφηθεί ο κεντρικός λογοτεχνικός χαρακτήρας που βιώνει την κατάσταση χωρισμού.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στην παιδική λογοτεχνία, που έχει ως θέμα το διαζύγιο, έχουν ενταχθεί πλέον σύγχρονες, εναλλακτικές μορφές οικογένειας. Οι κεντρικοί χαρακτήρες ποικίλλουν σε φύλο, ενώ παρουσιάζονται επίσης ανθρωπόμορφα ζώα. Γενικά, στα βιβλία που μελετήθηκαν κατά την περίοδο πριν από το διαζύγιο, φαίνεται να αποτυπώνεται η πτυχή της πραγματικότητας, καθώς παρατηρείται το ίδιο μοτίβο, το οποίο περιλαμβάνει έντονες διαφωνίες μεταξύ των γονέων υπό την παρουσία παιδιών, ενώ ο πρωταγωνιστής περνά μια περίοδο έντασης και στεναχώριας κατηγορώντας μάλιστα τον εαυτό του ως υπαίτιο, στις περισσότερες

περιπτώσεις. Η απόφαση του διαζυγίου πραγματοποιείται από κοινού και το παιδί μένει με τη μητέρα του, ενώ οι μετέπειτα καλές σχέσεις μεταξύ των γονέων, βοηθούν το παιδί να προσαρμοστεί ομαλά στις νέες συνθήκες. Στα περισσότερα έργα ο κεντρικός χαρακτήρας βιώνει το διαζύγιο σε παρόντα χρόνο, εκτός από τρεις περιπτώσεις.

Το παιδικό βιβλίο σε κάθε περίπτωση παραμένει διαχρονικό αλλά και σύγχρονο, εντάσσοντας στη θεματολογία του ακόμη και τα δύσκολα θέματα. Ταυτόχρονα, η ποικιλία οικογενειακών προτύπων και ρόλων που αποτυπώνονται στα παιδικά βιβλία κρίνεται σημαντική και βοηθητική, ώστε να υποστηρίξει τα παιδιά να κατανοήσουν πολλαπλά ενδεχόμενα, που δύναται να προκύψουν στη ζωή τους αλλά και να βελτιώσουν την αυτοαντίληψή τους και να αυξήσουν την ευαισθησία τους προς τους άλλους.

Λέξεις κλειδιά: εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, διαζύγιο, κεντρικός χαρακτήρας, οικογενειακό περιβάλλον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν δύο σύντροφοι αποφασίσουν να γίνουν νόμιμο ζευγάρι ενώνονται με γάμο θρησκευτικό ή πολιτικό. Ο γάμος ως θεσμός διατηρείται από τους αρχαίους χρόνους έως σήμερα, καθώς ικανοποιεί την ενδόμυχη ανάγκη του ανθρώπου για ασφάλεια και συγκρότηση (Δεγλήρης, 1991: 15). Ο θεσμός του γάμου και της οικογένειας, ανεξάρτητα των πολιτισμικών και εθνικών ιδιομορφιών, είναι θεμελιώδεις σε κάθε κοινωνία. Ωστόσο, οι ραγδαίες αλλαγές κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων και η ταυτόχρονη αλματώδης εξέλιξη επιστήμης και τεχνολογίας, καθιστούν το γάμο ανεπαρκή. Ένας ιδιαίτερα διαδεδομένος μύθος, που οφείλει στις μέρες μας να καταρριφθεί, είναι εκείνος που υποστήριζε πως το άτομο παντρεύεται για να μπορέσει αφενός να ικανοποιήσει πληρέστερα όλες του τις ανάγκες, (βιολογικές, ψυχολογικές, κοινωνικές, οικονομικές, πνευματικές) και αφετέρου να αποκτήσει απογόνους, ως ένδειξη έκφρασης αγάπης προς τον άλλον (Δεγλήρης, 1991: 15-16).

Ωστόσο, παρατηρώντας τα στατιστικά στοιχεία ανά τον κόσμο, η ραγδαία αύξηση στα ποσοστά των διαζυγίων, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε πως διαμενύει τις προσδοκίες των παντρεμένων ζευγαριών. Ανάλογα, τα ποσοστά των διαζυγίων και στην Ελλάδα, ακολουθούν ανοδική τάση, καθώς από το 6% που ήταν το 1960, το 2005 το ποσοστό ανέρχεται στο 24% (Γενική Γραμματεία Εθνικής Στατιστικής, 2014: 2). Αναμφίβολα λοιπόν, το διαζύγιο αποτελεί πλέον μια κοινωνική πραγματικότητα και στη χώρα μας.

Οι Λουμάκου και Μπρουσκέλη (2010: 96) επισημαίνουν ως αιτίες αύξησης των διαζυγίων τη ρήξη της οικογένειας, τη μειωμένη λειτουργικότητά της, τις μη ρεαλιστικές προσδοκίες, την αλλαγή ρόλων, τα οικονομικά προβλήματα, το στρες, τις

αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο του διαζυγίου, ενώ η γενική αστάθεια και ανασφάλεια που επικρατεί στη σημερινή κοινωνία, η δυσκολία επιλογής και εύρεσης εργασίας και η αύξηση της ανεργίας, καθιστούν το γάμο ασταθή (Πορτοκάλλη, 1991: 40).

Το διαζύγιο, ως νομική διαδικασία λοιπόν, νομιμοποιεί την ασυμφωνία μεταξύ του ζευγαριού και επιφέρει ένα νέο καθεστώς στον τρόπο ζωής του. Ωστόσο, η σχετική ηρεμία στην οικογενειακή κατάσταση που συνήθως επιφέρει, εγκυμονεί, στις περιπτώσεις όπου υπάρχει παιδί, πολλές σημαντικές αλλαγές στη ζωή του (Κοντοπούλου, 2007: 186).

Το εξελικτικό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το παιδί διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην αντίδρασή του απέναντι σε ένα διαζύγιο, καθορίζοντας μάλιστα τον τρόπο που θα κατανοήσει και θα βιώσει το χωρισμό των γονέων του. Ωστόσο, όσο μικρότερο είναι το παιδί, τόσο λιγότερα εφόδια έχει για να επεξεργαστεί τα συναισθήματα άγχους και αβεβαιότητας για το μέλλον, με αποτέλεσμα να εκδηλώνονται έντονες αντιδράσεις σε σωματικό και συμπεριφορικό επίπεδο. Σύμφωνα με την Κοντοπούλου (2007: 190), κατά τη φαλλική περίοδο, όπου παρουσιάζεται το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, οι συγκρούσεις των γονέων δημιουργούν στο παιδί ενοχικά συναισθήματα, καθώς βιώνει την πραγματοποίηση της φαντασιακής αιμομικτικής του επιθυμίας, να απομακρύνει δηλαδή τον ένα γονέα, με στόχο να κατακτήσει τον άλλο. Τα ενοχικά συναισθήματα εντείνονται με περισσότερες εκρήξεις θυμού και ανασφάλειας κατά την προσχολική ηλικία, όπου το παιδί αντιλαμβάνεται τον κόσμο γύρω του περισσότερο εγωκεντρικά. Ως αποτέλεσμα αυτών των συναισθημάτων, συχνά το παιδί παλινδρομεί, όσον αφορά τον έλεγχο των σφιγκτήρων, εμφανίζονται προβλήματα στον ύπνο, αυξημένη επιθετικότητα, εριστικότητα, ακόμα και κατάθλιψη.

Οι Tschann, Johnston, Kline & Wallerstein (1990), (όπως αναφέρεται στο Λουμάκου & Μπρουσκέλη, 2010: 106), μιλώντας για την προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο, χαρακτηριστικά αναφέρουν: *«η προσαρμογή του παιδιού στη νέα οικογένεια είναι δυσχερέστερη όσο μεγαλύτερο είναι στην ηλικία κατά το διαζύγιο, όταν έχει ταλαιπωρηθεί στο παρελθόν από ψυχολογικά προβλήματα, όταν έχει βιώσει συζυγικούς διαπληκτισμούς των γονέων και όταν αυτό έχει εκ των προτέρων προβληματικές σχέσεις με την μητέρα»*. Παράλληλα, οι παράγοντες προσαρμογής του παιδιού συνοψίζονται σε τρεις κατηγορίες: το οικογενειακό πλαίσιο και οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, τα ατομικά χαρακτηριστικά των ενηλίκων και των παιδιών, και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο του παιδιού (Isaacs, 2002, όπως αναφέρεται στο Λουμάκου & Μπρουσκέλη, 2010: 106).

Ωστόσο, κατά τις περιπτώσεις όπου υπάρχει ανοιχτή βία μεταξύ του ζευγαριού, η λήξη της σχέσης είναι θετικότερη από τη διατήρησή της, όπου το διαζύγιο σε αυτή την περίπτωση αποτελεί πηγή ανακούφισης, τόσο για τα παιδιά όσο και για τους γονείς (Κούρος, 1991: 25). Ο Gordon (2005), (όπως αναφέρεται στο Λουμάκου & Μπρουσκέλη, 2010: 105), υποστηρίζει ότι το διαζύγιο δεν ακολουθείται απαραίτητα από τα προβλήματα προσαρμογής που εντοπίζουν πολλοί ερευνητές, ειδικά εάν το παιδί συνεχίσει τη ζωή του σε λιγότερο αγχωτικό περιβάλλον από αυτό στο οποίο ζούσε. Επομένως, αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία κατά την Κοντοπούλου (2007: 188), είναι ο τρόπος με τον οποίο βιώνεται ο χωρισμός των γονέων και η μέριμνά τους, ώστε να δημιουργηθούν συνθήκες που θα βοηθήσουν το παιδί να προσαρμοστεί ομαλά στη νέα πραγματικότητα.

Σε κάθε περίπτωση, ένα διαζύγιο δημιουργεί προβλήματα, και συνιστά μια σοβαρή συλλογική και ατομική, κοινωνική και προσωπική δοκιμασία. Είναι μια κρίση σε πολλά επίπεδα, καθώς επηρεάζει τόσο τους ενήλικες γονείς, όσο και τα

ανήλικα ή και ενήλικα παιδιά. Η σύγχυση που προκαλείται μπορεί να είναι προσωρινή, αναλόγως την διαχείριση από τα μέλη της οικογένειας και την προσαρμογή τους στη νέα κατάσταση. Συνήθως όμως, οι γονείς δυσκολεύονται να διαχειριστούν τη νέα κατάσταση και να συναινέσουν στην διαμόρφωσή της, κυρίως σε θέματα επιμέλειας και οικονομικών ρυθμίσεων, ενισχύοντας την τραυματική εμπειρία όπως την βιώνει ένα παιδί. Εξαιτίας λοιπόν τέτοιων περιπτώσεων διαζυγίων, τα παιδιά έχουν αυξημένες πιθανότητες να παρουσιάσουν σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Μάλιστα για ένα παιδί, μετά τον θάνατο γονέα, το διαζύγιο θεωρείται η πιο αγχογόνα κατάσταση γιατί συνδέεται με αναπόφευκτες αλλαγές στην σύνθεση της οικογένειας και την απομάκρυνση ενός γονέα, προκαλώντας του αισθήματα ανασφάλειας και αβεβαιότητας (Κοντοπούλου 2007: 189).

Όπως αναφέρθηκε, η ελληνική κοινωνία μεταλλάσσεται βαθμηδόν, ακολουθώντας τους ρυθμούς και προσαρμοζόμενη στις επιταγές των δυτικών κοινωνιών, αυξάνει και το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου ως θεματική (Τζαφεροπούλου, 1992: 256). Τα θέματα κοινωνικού προβληματισμού, δεν αποτελούν απλώς μια τάση, αλλά ένα σημείο αναφοράς, το οποίο αξίζει μελέτης και προσφέρεται για έρευνα. Εάν δεχτούμε μάλιστα το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές η λογοτεχνία «αντιγράφει τη ζωή», είναι σκόπιμο να εξετάσουμε αυτή την πραγματικότητα.

Η παιδική λογοτεχνία, ακολουθώντας τους ρυθμούς της εκάστοτε εποχής και παραμένοντας πάντα επίκαιρη, έχει οδηγήσει το ενδιαφέρον τόσο των συγγραφέων όσο και των εκδοτικών οίκων, στο προς εξέταση θέμα από το 1980. Έχουν κυκλοφορήσει αρκετά βιβλία για μεγάλα παιδιά, όπως *Το σπίτι για πέντε* (2011) της Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, το *Οι Δυο τους κι Άλλοι Δύο* (2013) του Μάνου Κοντολέον, καθώς και *Το ψέμα* (1996) και *Τα Χέρια* (2012) της Ζωρζ Σαρή.

Αλλά και πολλά εικονογραφημένα όπως, το *Δυο σπίτια* (2000) της Αμάντας Μιχαλοπούλου, *Τα δύο σπίτια της Έλλης* (2012) της Λίζας Βάρβογλη-Κασκαβέλη, *Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται;* (2014) της Άννας Κοντολέων. Στα βιβλία αυτά, το παιδί παρουσιάζεται να βιώνει το χωρισμό των γονέων σε παρόντα χρόνο ή ως ανάμνηση, με σκοπό να καταστεί σαφές ότι πολλά παιδιά βιώνουν παρόμοιες καταστάσεις. Με άλλα λόγια, γίνεται μια προσπάθεια να αποστιγματιστεί το διαζύγιο ως κοινωνικό φαινόμενο, αλλά και να αναδειχθούν περιπτώσεις στις οποίες, το γεγονός του διαζυγίου αποτελεί παράγοντα ενεργοποίησης και εξέλιξης του παιδιού, εφόσον υπάρξει φυσικά ένα κατάλληλο υποστηρικτικό περιβάλλον.

Είναι λοιπόν ενδιαφέρον να επικεντρωθεί η εργασία στο κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου και συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο το βιώνουν οι κεντρικοί χαρακτήρες στα εικονογραφημένα βιβλία. Η προβληματική της εργασίας εκφράζεται με τα παρακάτω ερωτήματα:

- Πως διαμορφώνονται οι κεντρικοί χαρακτήρες-παιδιά κατά την εξέλιξη του διαζυγίου.
- Ποια είναι η συμπεριφορά των γονέων που χωρίζουν απέναντι στο παιδί.
- Τι ρόλο διαδραματίζουν τα τρίτα πρόσωπα και πως επιδρούν στο παιδί.

Ως ερευνητική μέθοδος επιλέχθηκε η ποιοτική ανάλυση και συγκεκριμένα για την ερμηνεία του περιεχομένου των στοιχείων κειμένων, η ανάλυση περιεχομένου (content analysis). Πρόκειται σύμφωνα με την Τζάνη (2005: 4), για μια απλοποιημένη και σχηματοποιημένη μέθοδο, που χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι, οι αναλυόμενες ενότητες δεν είναι συνήθως λέξεις, αλλά έννοιες αναφερόμενες σε τεκμήρια γραπτής φύσεως και στοχεύει στην «αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του φανερού περιεχομένου της επικοινωνίας γραπτού ή

προφορικού λόγου», με τελική επιδίωξη την ερμηνεία (Berelson, 1948, όπως αναφέρεται στο Landsheere, 1979: 7). Το υπό ανάλυση σώμα βιβλίων αποτελείται από τα παρακάτω:

1. Αρτζανίδου, Ε. (2008). *Η οικογένεια*. Αθήνα: Ψυχογιός
2. Βάργολη-Κασκαβέλη, Λ. (2012). *Τα δυο σπίτια της Έλλης*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
3. Bunge, D. (2006). *Κόκκινο και μπλε μαζί*. Μτφρ. Δήμητρα Σίμου. Αθήνα: Κλειδοσόπιο.
4. Ιωαννίδου, Ο. (2006). *Ροζ Μπλε*. Αθήνα: μικρή Μίλητος.
5. Καρακώστα, Μ. (2015). *Αλλογουρές και κόκκινα σγουρά μαλλιά*. Αθήνα: Πατάκης.
6. Κοντολέων, Α. (2014). *Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται*; Αθήνα: Πατάκης.
7. Moore-Mallinos, J. (2006). *Οι γονείς μου δεν είναι πια φίλοι*. Μτφ. Παρασκευή Αυγουστίνου. Αθήνα: Σαββάλας.
8. Ξανθάκη, Τζ. (2015). *Μια διαφορετική οικογένεια*. Αθήνα: Λιβάνη.
9. Παπαχρίστου, Θ. & Παπαδοπούλου-Κλαμαρή Δ., (2014). *Χωρίζουν οι γονείς μου*. Αθήνα: Παιδική Νομική βιβλιοθήκη.
10. Πλησή, Π. (2017). *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου*. Αθήνα: Ψυχογιός.
11. Στανιού, Ε. Χ. (2013). *Πολίν*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Στα παραπάνω βιβλία θα αναλυθούν οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες που σκιαγραφούνται σε κάθε ιστορία, η μεταξύ τους σχέση αλλά και η επίδραση που

ασκούν στον κεντρικό χαρακτήρα. Βάση της παραπάνω ανάλυσης, τα βασικά χαρακτηριστικά των ηρώων θα κωδικοποιηθούν σε βασικές κατηγορίες, ανάλογα και με τη δράση τους κατά την εξέλιξη της ιστορίας, με σκοπό να συγκριθούν και να σχολιαστούν τα αποτελέσματα που θα προκύψουν.

Την έρευνα πλαισιώνουν θεωρητικά οι θέσεις των Ίσαρη και Πουρκό (2015) και Παπαναστασίου Ε. και Παπαναστασίου Κ. (2016) σχετικά με τη μέθοδο ανάλυσης έρευνας, καθώς όπως επισημαίνουν, η ποιοτική έρευνα ενδείκνυται για τον ερευνητή, ο οποίος επιδιώκει να διερευνήσει την ιδιαιτερότητα του φαινομένου που τον ενδιαφέρει και όχι απλά να παραμείνει σε μια αποσπασματική, αφαιρετική και στατική μελέτη του. Παράλληλα, η προσέγγιση στους χαρακτήρες θα γίνει με βάση τις θέσεις των Luckens και Cline (1995), καθώς θα αναλυθούν ταυτόχρονα από τα σχόλια του αφηγητή, τα σχόλια τρίτων αλλά και μέσα από τις πράξεις και τα λόγια των ίδιων των χαρακτήρων.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Αρχικά, στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η θεωρητική επισκόπηση της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας, καθώς κρίθηκε απαραίτητο να αναφερθούμε σε γενικές γραμμές στη λειτουργία του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου, στην παρουσία του διαζυγίου ως θέμα της παιδικής λογοτεχνίας αλλά και στον/ στους χαρακτήρα/ες που ζωντανεύουν την ιστορία.

Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, όπου μέσα από έναν σύντομο ορισμό του, καθώς και την αναφορά των βασικών του γνωρισμάτων, αναδεικνύεται η συμβολή του στην ανάπτυξη του παιδιού. Στη συνέχεια, ακολουθεί η θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας, όπου αναλύονται τρεις βασικοί θεματικοί κύκλοι-κατηγοριοποιήσεις βιβλίων αναφορικά με το κεντρικό τους

θέμα, και σχολιάζεται η λογοτεχνική παραγωγή βιβλίων που περιέχουν τα «δύσκολα λογοτεχνικά θέματα».

Το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, συνδέει το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου με την παιδική λογοτεχνία. Η σύνδεση αυτή επιτυγχάνεται μέσω μιας σύντομης ιστορικής αναδρομής από τη δεκαετία του 1980 έως σήμερα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, με την παράθεση ορισμένων βασικών αποτελεσμάτων που προέκυψαν από σχετικές έρευνες.

Στο τρίτο κεφάλαιο πραγματευόμαστε την έννοια του χαρακτήρα ως βασικό και αναπόσπαστο λογοτεχνικό στοιχείο της παιδικής λογοτεχνίας. Αναλύεται το πώς ο χαρακτήρας παρουσιάζεται στους αναγνώστες αλλά και μια βασική τυπολογία των επικρατέστερων χαρακτήρων στα λογοτεχνικά κείμενα.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται η μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας, το υλικό, οι στόχοι, η διαδικασία της συλλογής δεδομένων καθώς και η ποιοτική μέθοδος ανάλυσης των ερευνητικών εργαλείων.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας, καταγράφονται τα αποτελέσματα της έρευνας και γίνεται μια συγκεντρωτική ανάλυση των ευρημάτων από το σύνολο των αναλυθέντων βιβλίων. Προσεγγίζονται οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες, αναλύονται και κατηγοριοποιούνται, ανάλογα με τη δράση τους σε κάθε ιστορία. Επίσης, σχολιάζονται επιπλέον στοιχεία, όπως αυτά προέκυψαν από την ερευνητική διαδικασία, όπως η λειτουργία της εικόνας. Ταυτόχρονα, σχολιάζεται η έμμεση προώθηση αξιών που προκύπτει κατά την ανάγνωση, όπως η αγάπη, ο σεβασμός, η αποδοχή της διαφορετικότητας, αλλά και η διατύπωση φιλοσοφικού ερωτήματος -ως μεμονωμένης περίπτωσης- καθώς αποτελεί βασικό στοιχείο πλοκής μιας συγκεκριμένης ιστορίας.

Τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα, όπου έπειτα από την παραπάνω επεξεργασία και σε συνδυασμό με τις ισχύουσες λογοτεχνικές θεωρίες παρουσιάζονται ομοιότητες, διαφορές αλλά και ξεχωριστές περιπτώσεις χαρακτήρων των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων που συγκροτούν την πλοκή κάθε ενός, όπως και βασικές επισημάνσεις για την εικονογράφηση των λογοτεχνικών χαρακτήρων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

1.1 Η συμβολή του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου στην ανάπτυξη του παιδιού

Σκοπός για τους συγγραφείς της λογοτεχνίας για παιδιά είναι να καλλιεργηθεί στους αναγνώστες θετική στάση για την αποδοχή αξιών που μοιράζεται ο συγγραφέας με το ακροατήριό του, αξίες που πηγάζουν από τη σημερινή ηθική και τα σημερινά ήθη, όπως έχουν διαμορφωθεί στο πέρασμα των χρόνων. Σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς της παιδικής λογοτεχνίας και των συγγραφέων αυτής, κύριος σκοπός της παιδικής λογοτεχνίας είναι να βοηθήσει τα παιδιά στην προσωπική τους ανάπτυξη και μέσω της αυτογνωσίας να ωριμάσουν, στο βαθμό που κυριαρχείται από κοινωνική ευαισθησία (Κανατσούλη, 2000: 27-28). Η λογοτεχνία που απευθύνεται σε παιδιά και νέους έχει λοιπόν τη δυνατότητα να προετοιμάσει τους νεαρούς αναγνώστες, δίνοντάς τους τα κατάλληλα εφόδια που θα τους επιτρέψουν να αναρωτηθούν, να σκεφτούν, να μοιραστούν, να διασκεδάσουν, να ταυτιστούν αλλά και να προβληματιστούν ως υπεύθυνα και ευαίσθητα άτομα.

Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο ανήκει στον ευρύτερο χώρο του παιδικού βιβλίου και αποτελεί μια κατηγορία, η οποία διαθέτει τη δική της δυναμική και τη δική της αυτοτέλεια, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που το διέπουν. Στην επιστημονική κοινότητα κάτω από τον γενικό όρο «εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο» συνωστίζεται μια πληθώρα βιβλίων, που έχοντας όμως θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ τους, καθιστούν δυσδιάκριτη την ειδοποιό διαφορά που κάνει αυτή

την κατηγορία βιβλίων να ξεχωρίζει από οποιαδήποτε άλλη (Γιαννικοπούλου, 2008: 17). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Hunt αυτό που κάνει τις επιμέρους κατηγορίες των εικονογραφημένων να ξεχωρίζουν μεταξύ τους σε εικονοβιβλία - picture books και εικονογραφημένα βιβλία - illustrated books, είναι κατά κύριο λόγο ο τρόπος οργάνωσης και προβολής του υλικού (Hunt, 1991: 235).

Στην ελληνική βιβλιογραφία με τον όρο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο σύμφωνα με τον Μπενέκο (1981), (όπως αναφέρεται στο Κιτσαράς 1993: 20) ορίζεται, «το σύνολο των εικόνων και άλλων διακοσμητικών κυρίως στοιχείων που ενταγμένα οργανικά στο κείμενο έχουν σκοπό να το καταστήσουν ελκυστικότερο και προσιτότερο ή να το τεκμηριώσουν και να το προεκτείνουν στη σκέψη του ανθρώπου». Μέχρι τον 19^ο αιώνα λοιπόν ο ορισμός ότι το εικονογραφημένο βιβλίο είναι ένα βιβλίο, το οποίο πληροφορεί μέσω των εικόνων, ήταν σεβαστός αλλά πολύ γενικός και σίγουρα δεν ανταποκρίνεται στη σημερινή πραγματικότητα.

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τη Σιβροπούλου (2004: 8), διαφαίνεται η επιθυμία να δοθεί ο λόγος στα παιδιά, μέσα από βιβλία που ζυπνούν τη δημιουργικότητά τους, από εικόνες που θέτουν σε λειτουργία τη φαντασία τους με τη μυστηριακή τους ατμόσφαιρα και την έντασή τους. Στο διάστημα της εικοσαετίας που πέρασε, όπως επισημαίνει η Τσιλιμένη (2007), έχουν καταγραφεί νέες θεωρήσεις που αφορούν το εικονογραφημένο βιβλίο σε παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες ασχολούνται με ζητήματα όπως η σχέση της εικόνας με το κείμενο, η τεχνοτροπία, η αυτονομία της εικονογράφησης, ο ρόλος της σε σχέση με την αναπαράσταση της πραγματικότητας και άλλα. Καθώς λοιπόν τα εικονογραφημένα παιδικά ενδέχεται να είναι κείμενα κάθε είδους, η Γιαννικοπούλου (2008: 17) τα χαρακτηρίζει ως δια-ειδολογικά, αλλά και παράλληλα ως δια-ηλικιακά, αφού εκ προθέσεως αλλά και εκ θέσεως απευθύνονται σε μια ευρύτατη ηλικιακή γκάμα ακροατηρίου.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι οι εικονογραφημένες ιστορίες αναφέρονται σε ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος της Παιδικής Λογοτεχνίας, το οποίο χρησιμοποιεί τόσο την «πολυσημία της εικόνας» όσο και τη «ζωτικότητα του γραπτού λόγου», προκειμένου να μεταδώσει πολλαπλά μηνύματα (Σιβροπούλου, 2004: 13).

Το εικονογραφημένο βιβλίο ασκεί σημαντική επίδραση στο παιδί, καθώς πλουτίζει τα βιώματά του, καλλιεργεί τις αισθήσεις του και παράλληλα η εικόνα επιδρά στην εκμάθηση της ανάγνωσης, αλλά και στην κατανόηση του κειμένου (Κιτσαράς, 1993: 46). Αναλυτικότερα, η εικόνα χαρίζει στο παιδί μια νέα θέαση των πραγμάτων, αφού του παρουσιάζει την πραγματικότητα γύρω του, ευαισθητοποιώντας το και οξύνοντας την ευαισθησία του για κριτική σκέψη, απεικονίζοντας ρεαλιστικές σκηνές της ζωής του παιδιού και των ενηλίκων, καθώς και πολιτισμικές πανανθρώπινες αξίες (Τσιλιμένη, 2003: 43).

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας χρειάζονται λοιπόν τα βιβλία με εικόνες, καθώς τα καταλαβαίνουν καλύτερα σε σχέση με τα βιβλία με λέξεις, ενώ ταυτόχρονα οι εικονικές πληροφορίες κατευθύνουν την ανταπόκρισή τους στην δια των λέξεων πληροφόρηση. Αφενός λοιπόν η φαντασία του παιδιού είναι οπτική, έχει δηλαδή περισσότερο αναπτυγμένη την ικανότητα να κατανοεί εικονικές πληροφορίες, και αφετέρου οι εικόνες γίνονται αυτόματα κατανοητές στα μικρά παιδιά (Κανατσούλη, 2007: 103-104). Ωστόσο, οι δύο αυτές απόψεις δεν είναι ευρέως αποδεκτές σήμερα, καθώς μάλιστα έχει υποστηριχθεί ότι τα βρέφη ανταποκρίνονται πολύ νωρίτερα σε ήχους και μετέπειτα σε εικόνες. Με άλλα λόγια, οι εικόνες δεν είναι απαραίτητα πιο συγκεκριμένες από τις λέξεις ή πιο εύκολες προς κατανόηση, αφού κάποιες φορές για να καταλάβουμε το νόημα μιας εικόνας, καλούμαστε να μελετήσουμε επιπλέον στοιχεία, όπως για παράδειγμα την κουλτούρα, για να καταλάβουμε ένα σύμβολο.

Ωστόσο, οι εικονικές παραστάσεις των βιβλίων δημιουργούν στο παιδί χώρους φαντασίας, μέσω των οποίων μπορεί να αναπτύξει παραστάσεις διαφορετικές από την πραγματικότητα, αποτελώντας συμπλήρωμα των άμεσων εμπειριών του περιβάλλοντος (Κιτσαράς, 1993: 47), που σε συνδυασμό με τον κειμενικό λόγο, δίνεται στο παιδί η δυνατότητα έκφρασης, η δυνατότητα ερωτήσεων και απαντήσεων, αλληλεπίδρασης αλλά και παρέμβασης.

Πλέον, το βιβλίο με εικόνες είναι ένα συνολικό προϊόν, όπου κυριαρχούν παράλληλα το κείμενο και οι εικόνες, ενώ οι λέξεις συχνά γίνονται μέρος της όλης εικόνας. Κατά την ανάγνωση ενός εικονογραφημένου βιβλίου βαρύνουσας σημασίας είναι τόσο η αισθητική του ποιότητα όσο και η γνώση που προσφέρει για την πληρέστερη κατανόηση της ιστορίας. Ωστόσο για την εικονογράφηση ενός βιβλίου πρέπει να λαμβάνονται υπόψη πολλοί παράγοντες σύμφωνα με την Κανατσούλη (2007: 104-107), οι οποίοι αφορούν την αισθητική ποιότητα των εικόνων, το ύφος της εικονογράφησης, την ισορροπία κειμένου και εικόνας και ταυτόχρονα τη θέση της στη σελίδα, τους χαρακτήρες της ιστορίας, οι οποίοι πρέπει να είναι χαρακτηριστικοί, μοναδικοί και αναγνωρίσιμοι. Ακόμη, η σχέση μεγέθους των εικονικών χαρακτήρων, η προοπτική, το πάχος των γραμμών καθώς και άλλα στοιχεία, αποτελούν ένα σύνολο συμβάσεων που ισχύουν στα βιβλία με εικόνες και μάλιστα βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει πληρέστερα την ιστορία.

Παλαιότερα υποστηριζόταν η άποψη ότι το είδος της εικονογράφησης που προτιμάται από τα παιδιά είναι η ρεαλιστική, καθώς αποδίδεται με περισσότερη σαφήνεια ο κόσμος που τα περιβάλλει. Πλέον, η άποψη αυτή δεν είναι αποδεκτή, κάτι που αποδεικνύεται από τα ποικίλα στυλ εικονογράφησης που χρησιμοποιούν οι εικονογράφοι, καθώς για τους ίδιους η εικόνα δεν αποτελεί μόνο μέσω κατανόησης, αλλά μέσο αφύπνισης του ενδιαφέροντος και μέσο πρόκλησης ερεθισμάτων,

δημιουργώντας ένα παιχνίδι μεταξύ εικονογράφου και αναγνώστη (Κανατσούλη, 2007: 107).

Έτσι λοιπόν, οι εικόνες έχοντας αισθητική αξία και αφηγηματική λειτουργικότητα, αποτελούν μια σύνθετη και κωδικοποιημένη «γλώσσα» που αξίζει να μελετάται. Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο ως γνήσιο πολυτροπικό είδος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Καλογήρου (2006: 12), διηγείται τις ιστορίες του με τη συμβολή όχι μόνο του λεκτικού, αλλά και του οπτικού κώδικα. Σε ένα εικονογραφημένο βιβλίο, οι εικόνες συμβάλλουν στην αναγνωστική μέθεξη, εμπλουτίζουν τη διαδικασία της ανάγνωσης σπάζοντας μάλιστα συχνά τη μονοτονία του κειμένου και ασκούν έντονη έλξη στον αναγνώστη. Στην ιδανική περίπτωση της ομαλής συλλειτουργίας εικόνων και κειμένου, οι εικόνες συμβάλλουν στην αφήγησή του αλλά και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας. Η εικονογράφηση λοιπόν με τη σημερινή της μορφή, εξοικειώνει τα παιδιά με την τέχνη και χαρίζει αισθητική απόλαυση, αναπτύσσει την αφαιρετική τους ικανότητα, την αίσθηση του χώρου και την οπτική τους αντίληψη, διεγείροντας τη φαντασία και τις εμπειρίες τους

Ωστόσο, η ταχεία εξέλιξη των οπτικοακουστικών μέσων σε συνδυασμό με το πλήθος ερεθισμάτων που δέχεται ποικιλοτρόπως καθημερινά το παιδί, έχουν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση του βιβλίου σε προτίμηση ως μέσο αγωγής. Η πληροφόρηση σήμερα μέσω των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας, όπως η τηλεόραση ή το διαδίκτυο, έχοντας κάποια άμεσα μειονεκτήματα όπως την έλλειψη πληρότητας, διάρκειας ή και εμβάθυνσης, είναι σαφώς γρηγορότερη και αμεσότερη, με αποτέλεσμα να προτιμάται από τους ενήλικες. Η μη έγκαιρη εξοικείωση του παιδιού με το βιβλίο, η έλλειψη καλλιέργειας της αγάπης προς αυτό, η απορρόφηση του ελεύθερου χρόνου των παιδιών από ποικίλες άλλες δραστηριότητες ή και την

τηλεόραση, καθώς και η αδιαφορία των κρατικών και υπεύθυνων φορέων, αναφέρονται από τον Καλλέργη (1990: 55) ως οι σημαντικότεροι παράγοντες της περιορισμένης παιδικής λογοτεχνίας.

Κρίνεται λοιπόν απαραίτητο να αλλάξει η στάση των ενηλίκων προς το βιβλίο, τόσο των γονέων όσο και των παιδαγωγών, των βιβλιοθηκάρων και όσων γενικά ασχολούνται με τα παιδιά, ώστε να ανατραπούν τα χαμηλά επίπεδα της παιδικής φιλαναγνωσίας και να στραφούν τα παιδιά σε ανακαλύψεις μέσα από το παιδικό βιβλίο με εικόνες.

1.2 Η θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας

Η θεματολογία των παιδικών βιβλίων στις μέρες μας είναι πλούσια, καθώς ακόμα και αν κάποτε υπήρχαν θέματα που ήταν σχεδόν απαγορευμένα για αναγνώστες νεαρής ηλικίας, σήμερα τα όρια της λογοτεχνίας έχουν ξεπεράσει σε μεγάλο βαθμό στεγανά που την περιόριζαν μέχρι πριν κάποια χρόνια. Έτσι, τα παιδιά ως αναγνώστες μπορούν να συναντήσουν στη λογοτεχνία πολλά από τα δύσκολα θέματα και τις πιεστικές ανησυχίες που τα απασχολούν. Φυσικά, κάθε λογοτεχνικό κείμενο, εκτός από την αισθητική απόλαυση, οφείλει να προσφέρει στον αναγνώστη μία στάση ζωής, προτείνοντάς του πιθανές διεξόδους στα συναισθηματικά ή ψυχολογικά του αδιέξοδα ή και δρόμους για την κατανόηση καταστάσεων που ο καθένας έχει ζήσει ή δύναται να συναντήσει.

Η σύγχρονη παιδική και εφηβική λογοτεχνία, όπως έχει διαμορφωθεί τα τελευταία σαράντα χρόνια στον ελλαδικό χώρο, μπορεί να χωριστεί σε τρεις βασικές κατηγορίες. Έχοντας λοιπόν ως βάση αρχικά το κεντρικό θέμα κάθε βιβλίου, τη δράση του παιδιού-ήρωα στην πλοκή και την καθημερινότητά του και στη συνέχεια

τα θεμελιώδη κοινωνικά και οικουμενικά ζητήματα, διαμορφώνονται οι εξής κατηγορίες (Παπαδάτος, 2009: 56-60):

- Στην πρώτη κατηγορία των διαπροσωπικών σχέσεων και ατομικών προβλημάτων ή στον εσωτερικό κύκλο όπως αναφέρεται από τον Παπαδάτο, εντάσσονται τα βιβλία με θέματα που πραγματεύονται τις σχέσεις γονέων και παιδιών (όπως συγκρούσεις, διαζύγιο, υιοθεσία), το ερωτικό στοιχείο, τις σχέσεις δασκάλου - μαθητή, τις μεταφυσικές αγωνίες του ανθρώπου (όπως γέννηση, ορφάνια, θάνατος), το εργαζόμενο παιδί, τα παιδιά με ειδικές ανάγκες και την τρίτη ηλικία.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των βιβλίων της κατηγορίας αυτής, αποτελεί μια νέα θεματολογία για την παιδική λογοτεχνία και εκδόθηκαν κυρίως μετά το 1980 (Παπαδάτος, 2014: 25).

- Στον μεσαίο κύκλο των ευρύτερων κοινωνικών προβλημάτων, εντάσσονται τα βιβλία με θέματα όπως η μετανάστευση, τα ναρκωτικά, το AIDS, η τρομοκρατία, ο ρατσισμός, η βία στα γήπεδα, η αρχαιοκαπηλία και άλλα ιστορικά γεγονότα.
- Ο εξωτερικός κύκλος πλαισιώνει οικουμενικά θέματα και ζητήματα, όπως η οικολογία και η φύση, η ειρήνη, η τεχνολογική εξέλιξη και η επιστημονική φαντασία και γενικότερα το στοιχείο της φαντασίας, της μαγείας και των συμβόλων και την αποδοχή της διαφορετικότητας.

Στον κεντρικό κύκλο, όπου κατατάσσονται τα βιβλία της συγκεκριμένης έρευνας με θέμα το διαζύγιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σχέσεις του παιδιού - πρωταγωνιστή με τα μέλη της οικογένειάς του και τους συνομηλίκους του, καθώς και η δράση του στο σχολείο ή σε άλλες δραστηριότητες (Παπαδάτος, 2014: 25). Το

παιδί λοιπόν στα λογοτεχνικά κείμενα της κατηγορίας αυτής παρουσιάζεται με μεγαλύτερη δυναμική, σύμφυτη της εποχής μας συγκεντρώνοντας περισσότερο από ποτέ το κέντρο των προβλημάτων, καθώς πρωταγωνιστεί σε αυτά (Παπαδάτος, 2014: 26). Η παρουσία του σε σχέση και με προηγούμενες εποχές αποκτά ένα άλλο περιεχόμενο κι είναι σύμφωνη με τις ανάγκες και τα προβλήματα που δημιουργούνται στο σχολείο ή στην οικογένεια. Το διαζύγιο αποτελεί λοιπόν ένα βασικό θέμα της κατηγορίας αυτής, καθώς έχει κριθεί απαραίτητο να ενταχθεί στην παιδική λογοτεχνία, αν αναλογιστούμε μάλιστα τα ανοδικά στατιστικά στοιχεία ανάπτυξης του φαινομένου ακόμη και στον ελλαδικό χώρο.

Από το 1980 και έπειτα παρατηρείται σημαντική αύξηση παραγωγής βιβλίων που απευθύνονται σε παιδιά και νέους με κεντρικό θέμα το διαζύγιο, το χωρισμό και την μονογονεϊκότητα (Γκλιάου, 1994: 199). Αυτό βέβαια, δικαιολογείται αφενός από την αυξητική τάση των διαζυγίων στη χώρα μας και αφετέρου από το ότι η τέχνη - άρα και η λογοτεχνία - ακολουθεί την πραγματική ζωή. Η Αργυρίου (2009), σε μια προσπάθειά της να απαντήσει σε ερωτήματα που αφορούν τη λογοτεχνία, σημειώνει και άλλους παράγοντες που προωθούν την παραγωγή βιβλίων. Πιο αναλυτικά, και σύμφωνα με τον Giblin (1996: 339), η εμφάνιση της νέας γενιάς γονέων, φαίνεται να επηρεάζει τη λογοτεχνική παραγωγή, καθώς μέλημά τους είναι και οι καλές αναγνωστικές συνήθειες των παιδιών τους από την μικρή ηλικία. Φυσικά, η αγορά ανταποκρίνεται άμεσα στις απαιτήσεις και τις ανάγκες των γονέων (Αργυρίου, 2009: 34), καθώς δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου δημιουργήθηκε ή αναπτύχθηκε περαιτέρω το παιδικό τμήμα βιβλιοπωλείων και εκδοτικών οίκων. Επίσης, καθώς οι νεότερες απόψεις των παιδαγωγών επισημαίνουν τα θετικά στοιχεία που προσφέρει η ανάγνωση καλών παιδικών λογοτεχνικών κειμένων για τη γλωσσική τους ανάπτυξη,

κρίνεται απαραίτητο να υπάρχει πληθώρα επιλογών καθώς και κατάλληλη θεματολογία στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος.

Ένα ακόμη σημείο το οποίο σχολιάζεται από την Αργυρίου (2009: 37), αφορά τη διείσδυση των ενήλικων αξιών στα βιβλία για παιδιά και εφήβους. Αδιαμφισβήτητα, μια σημαντική κατάκτηση των σύγχρονων συγγραφέων ήταν η εγκατάλειψη του στείρου διδακτισμού, που κυριαρχούσε σε παλαιότερες εποχές, εντούτοις τίθεται το ερώτημα αν ο διδακτισμός αποτελεί πράγματι παρελθόν από τα σημερινά κείμενα ή εάν είναι παρόν με ένα διαφορετικό πρόσωπο. Η Αργυρίου (2009: 38), παραθέτει την άποψη του Hunt, παρουσιάζοντας τους τρόπους με τους οποίους οι «ενήλικες» ιδέες διεισδύουν στην παιδική λογοτεχνία. Σύμφωνα λοιπόν με τον Hunt (1991: 158), η διείσδυση αυτή επιτυγχάνεται είτε με τη μορφή της κριτικής που γίνεται στο επίπεδο του συγγραφέα, είτε της πολιτικής των εκδοτικών οίκων, είτε μέσω της διαδικασίας διαφήμισης και πώλησης. Ο ίδιος μάλιστα υποστηρίζει ότι η παιδική λογοτεχνία είναι ένα λογοτεχνικό είδος, που ορίζεται από το κοινό στο οποίο απευθύνεται και όχι από τις προθέσεις και τις σκέψεις των συγγραφέων. Ωστόσο, τα λογοτεχνικά παιδικά κείμενα είναι κυρίως κανονιστικά και έχουν μεγάλη κοινωνική, διδακτική και πνευματική επίδραση στους νεαρούς αναγνώστες, διότι αντανακλούν περισσότερο από κάθε άλλο λογοτεχνικό είδος την κοινωνία, όπως τη βλέπουν οι ενήλικοι ή όπως θα ήθελαν να είναι (Αργυρίου, 2009: 38).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ο θεσμός της οικογένειας και των οικογενειακών σχέσεων γενικότερα αποτέλεσαν ένα θεματικό άξονα με κυρίαρχη μάλιστα θέση στην παιδική λογοτεχνία, ήδη από τις απαρχές της παιδικής λογοτεχνίας. Αναλυτικότερα, από τον 18ο αιώνα παρουσιάζονται και αναλύονται οι οικογενειακές σχέσεις και πιο συγκεκριμένα περιλαμβάνονται σχήματα - κυρίως στην ευρωπαϊκή και βορειοαμερικανική παιδική λογοτεχνία - που δεν ακολουθούν το κλασσικό πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας, οργανωμένης με τον παραδοσιακό τρόπο. Κατά τον 20^ο αιώνα αρχίζουν να προωθούνται λογοτεχνικά κείμενα με ήρωες παιδιά που απομακρύνονται από τους γονείς τους (Avery, 1996: 342) αποκτώντας κατά αυτό τον τρόπο περισσότερη αυτονομία. Ταυτόχρονα, παρατηρείται λιγότερος έλεγχος από την πλευρά των ενηλίκων, είτε με την πλήρη απουσία τους όπως στο *Πίπη η Φακιδομύτη*, είτε με «την ηθική τους εκμηδένιση και αποδυνάμωση από το γονεϊκό ρόλο, όπως στη *Ματίλντα*», όπως σημειώνει σε σχετικό της άρθρο η Κανατσούλη (2011).

Τουλάχιστον στην Ευρώπη, δεν υπάρχουν πολλές δημοσιεύσεις αναφορικά με το διαζύγιο και το χωρισμό των γονέων στην παιδική λογοτεχνία. Ωστόσο, στο διαδίκτυο, και συγκεκριμένα στη διεθνή ηλεκτρονική βάση δεδομένων ERIC, υπάρχουν παρόμοιες, άρα και σχετικές με το θέμα μας εργασίες, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη δεκαετία του 1980.

Πιο αναλυτικά, ο Gifford (1980) ασχολήθηκε με τον τρόπο που παρουσιάζεται το διαζύγιο και ο χωρισμός σε βιβλία για εφήβους από μια περισσότερο ψυχολογική σκοπιά. Ένα πρώτο λοιπόν σημαντικό στοιχείο της μελέτης αυτής είναι ότι ο ίδιος έκανε μια προσπάθεια να συνδέσει και να μελετήσει, εάν και κατά πόσο υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ των ψυχολογικών καταστάσεων των

χαρακτήρων των βιβλίων - όπως αυτές περιγράφονταν από τους συγγραφείς - με γνωστές ψυχολογικές και κοινωνιολογικές θεωρίες. Επιγραμματικά, τα κυριότερα ευρήματα της έρευνάς του ήταν, ότι το 82% των οικογενειών στις νουβέλες που μελέτησε ανήκαν στη μεσοαστική τάξη, σε αναντιστοιχία μάλιστα των δεδομένων ερευνών, που το ποσοστό των διαζυγίων έγχρωμων οικογενειών χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων, ήταν μεγαλύτερο. Ένα ακόμη ενδιαφέρον σημείο, είναι το ποσοστό όπου η μητέρα κερδίζει την κηδεμονία των παιδιών και μάλιστα παρουσιάζεται πολύ κοντά, σε βαθμό 85,5% έναντι του 90%, με τα στοιχεία σχετικής έρευνας που ίσχυε την περίοδο που εκδόθηκε η μελέτη. Στην πλειοψηφία των βιβλίων που μελέτησε ο Gifford, η ζωή των παιδιών - πρωταγωνιστών, φαίνεται να αλλάζει ραγδαία, όπως δήλωναν μάλιστα και οι ισχύουσες κοινωνιολογικές μελέτες, καθώς τα παιδιά αναγκάζονται να αλλάξουν σπίτι και φυσικά αυτή η υποχρεωτική μετακόμιση επιφέρει προβλήματα. Τέλος, ενώ οι σχέσεις μεταξύ πρώην συζύγων είχαν πολλές διακυμάνσεις, οι σχέσεις με τους νέους γονείς, τόσο με τους πατριούς όσο και με τις μητριές, είναι καλές.

Η Neely (1985) μελέτησε βιβλία για παιδιά και νέους που αναφέρονταν σε μονογονεϊκές οικογένειες. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της μελέτης αυτής, είναι ότι επικεφαλής στα έργα που ανέλυσε ήταν η μητέρα. Οι Conway και Mechler (1983), μελέτησαν επίσης το διαζύγιο, όπως αυτό παρουσιαζόταν στη λογοτεχνία για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δώδεκα ετών. Το σώμα των βιβλίων τους εκδόθηκε από το 1947 έως και το 1977 και σκιαγραφεί, σε μεγάλο ποσοστό τυπικές αμερικανικές οικογένειες με δύο γονείς και δύο παιδιά. Σε ποσοστό 19% των βιβλίων αυτών υπήρχε μονογονεϊκή οικογένεια, ενώ ένα ποσοστό της τάξεως του 16% αναφερόταν σε εργαζόμενες και μόνες μητέρες, ενώ το διαζύγιο αναφερόταν μόνο σε τρία βιβλία. Ο Jenkinson (1982), μελέτησε και αυτός τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται το

διαζύγιο στα βιβλία που απευθύνονται σε νεαρούς αναγνώστες, μεταξύ της ίδιας περιόδου με τους Conway και Mechler (1983). Μελετώντας λοιπόν σε βάθος τριάντα έξι βιβλία, συμπέρανε ότι έπειτα από το διαζύγιο ή το χωρισμό των γονέων, η πλειοψηφία των παιδιών ζουν με τις μητέρες τους, οι οποίες μάλιστα αναγκάζονται να εργαστούν εξαιτίας των αρνητικών επιδράσεων που έχει επιφέρει το διαζύγιο στο κοινωνικό και οικονομικό τους επίπεδο. Τα κυρίαρχα συναισθήματα των παιδιών ήταν ο θυμός και η λύπη, ενώ η ονειροπόληση φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό στοιχείο, ως διέξοδο από τα έντονα συναισθήματα που επιφέρει το διαζύγιο. Τέλος, τα περισσότερα βιβλία είχαν ευχάριστο τέλος, με την αποδοχή της νέας κατάστασης από τα παιδιά και την προσαρμογή τους σε αυτήν.

Στην ελληνική παιδική λογοτεχνία τα κυρίαρχα μοτίβα οικογενειακών σχέσεων που παρατηρούμε είναι αυτά που παρουσιάζουν πολυπληθείς και αυστηρώς δεμένες οικογένειες, αποκλείοντας μάλιστα κάθε άλλη μορφή οικογενειακού προτύπου, μοντέλα που στις μέρες μας επιδοκιμάζονται από την υπάρχουσα εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική αντίληψη (Κανατσούλη, 2011). Σύμφωνα με την Κανατσούλη (2011), στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συναντάμε τα πρώτα λογοτεχνικά δείγματα που αντιτίθενται στις παιδαγωγικές επιταγές του αιώνα, με παιδιά ορφανά, αναγκασμένα να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους, ενώ προς το τέλος του 20^{ου} αιώνα πληθαίνουν τα λογοτεχνικά κείμενα που παρουσιάζουν εναλλακτικές μορφές οικογένειας και οικογενειακών σχέσεων και προτύπων.

Η ίδια παραθέτει μάλιστα τις απόψεις των Barbara Stood-Hill και Linda Amsbaugh-Corson σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές οικογένειας στην παιδική λογοτεχνία, και επισημαίνει ότι όπως κάθε καλλιτεχνικής φύσεως δημιουργήμα, έτσι και η παιδική λογοτεχνία είναι προϊόν συμβάσεων που καθορίζονται από το σύστημα πεποιθήσεων και ιδεολογιών της εκάστοτε εποχής (Κανατσούλη, 2011). Οι

οικογενειακές δομές που συναντάμε λοιπόν στα παιδικά βιβλία, παλαιότερα και πιο πρόσφατα, αποκαλύπτουν το ισχύον αξιακό και ιδεολογικό σύστημα κάθε αντίστοιχης περιόδου. Ακόμη, η λογοτεχνία που περιέχει ποικίλες όψεις της οικογενειακής πραγματικότητας, είναι και αποτελεσματικότερη για τα παιδιά που δε ζουν σε ένα υγιές οικογενειακό περιβάλλον. Και αυτό γιατί μέσω της διαδικασίας της ταύτισης των αναγνωστών - κάθε ηλικίας - με τους λογοτεχνικούς χαρακτήρες, βελτιώνεται από τη μια η αυτοαντίληψή τους και από την άλλη κατανοούν τη δράση τρίτων προσώπων.

Η Τζαφεροπούλου (1992) εξετάζει τη λογοτεχνική παραγωγή που θίγει το θέμα του διαζυγίου, και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς διαπραγματεύονται το φαινόμενο αυτό. Ο ρεαλισμός, σύμφωνα με την ίδια, είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό στοιχείο του παιδικού λογοτεχνήματος, καθώς ο σεβασμός προς το παιδί-αναγνώστη εκφράζεται έμπρακτα, στο βαθμό που ο ρεαλισμός συνοδεύει την παρουσία λεπτών θεμάτων όπως το διαζύγιο, το ρατσισμό, τα ναρκωτικά, το θάνατο και άλλα. Τα παιδικά βιβλία που διαπραγματεύονται ανάλογα θέματα δρουν ενημερωτικά για την πλειοψηφία των νεαρών αναγνωστών, αλλά και θεραπευτικά για τα παιδιά εκείνα που βιώνουν το εν λόγω πρόβλημα. Η έρευνα της Τζαφεροπούλου εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς διαπραγματεύονται το θέμα του διαζυγίου και εξετάζει διεξοδικά εννιά βιβλία που είχαν εκδοθεί από το 1980 έως το 1992. Στις περισσότερες περιπτώσεις όπου τα παιδιά πρωταγωνιστές ήταν μικρής ηλικίας, το διαζύγιο αποτελεί μια παγιωμένη κατάσταση, ένα παλαιότερο γεγονός, όπου οι ήρωες έχουν ελάχιστες ή και καθόλου μνήμες από την περίοδο αυτή. Η γιαγιά φαίνεται να διαδραματίζει ένα σπουδαίο ρόλο στις ιστορίες όπου το παιδί βιώνει παροντικά την εμπειρία του διαζυγίου. Πιο συγκεκριμένα, αναλαμβάνει το σημαντικό ρόλο του εμψυχωτή, καθώς ενισχύει το

μειωμένο αίσθημα ζεστασιάς και ασφάλειας που βιώνουν οι μικροί ήρωες, σε μια προσπάθεια να ξεπεράσουν το δίλημμα σχετικά με τους δύο γονείς τους, καθώς αγαπούν και τους δύο γονείς, δε μπορούν αλλά και δε θέλουν να επιλέξουν. Ο ήρωας, που βρίσκεται ανάμεσα στην προσχολική και εφηβική ηλικία, φαίνεται να δέχεται τους περισσότερους κραδασμούς (Τζαφεροπούλου, 1992: 260), καθώς τα μικρότερα παιδιά που δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν το μέγεθος του προβλήματος, δεν είναι και σε θέση να αντιδράσουν ή να συμπαραταχτούν, με αποτέλεσμα να στεναχωριούνται σε μεγάλο βαθμό. Αντίθετα, όλοι οι χαρακτήρες των βιβλίων που βρίσκονται στην εφηβική ηλικία παρουσιάζονται να βιώνουν το χωρισμό των γονέων τους σε παροντικό χρόνο. Βιώνουν καθημερινά την ανατροπή ισορροπιών, επέρχονται συγκρούσεις αλλά και έντονες αντιδράσεις που σχετίζονται με την κρίση ωρίμανσης που συνοδεύει την κρίσιμη ηλικιακή αυτή φάση. Σε όλες τις περιπτώσεις το διαζύγιο παρουσιάζεται μέσα από τα μάτια των πρωταγωνιστών, ενώ οι σκέψεις, οι αντιδράσεις, και τα διλήμματα που περιγράφονται πηγάζουν από το πρόβλημα του διαζυγίου. Ιδιαίτερη βαρύτητα παρουσιάζουν και οι αντιδράσεις των γονέων, που αποτελούν τα κεντρικά πρόσωπα της ρήξης, και παρουσιάζονται από τους συγγραφείς με ιδιαίτερη προσοχή και σεβασμό.

Σύμφωνα λοιπόν με την Τζαφεροπούλου (1992: 263), οι συγγραφείς επιτυγχάνουν να αποδώσουν με ρεαλισμό και συνέπεια το θέμα του διαζυγίου, εντάσσοντάς το μάλιστα στην παραδοσιακή δομή της ελληνικής κοινωνίας. Η τοποθέτηση του θέματος προσφέρει στο παιδί - αναγνώστη ρεαλιστικές διεξόδους και το βοηθά στη διαμόρφωση άποψης αλλά και στάσης ζωής. Τέλος, οι συγγραφείς στην προσπάθειά τους να προωθήσουν το μήνυμα της αισιοδοξίας, βοηθούν το παιδί να συνειδητοποιήσει ότι υπάρχουν και χειρότερες καταστάσεις από το διαζύγιο, προσφέρουν στο παιδί ασφαλιστική δικλείδα, προτείνουν τρόπους αποδέσμευσης από

αρνητικούς συνειρμούς και προβάλλουν τη συνειδητή υιοθέτηση θετικής στάσης ζωής.

Από την πλευρά της, η Κανατσούλη (2011), αναφέρεται στα οικογενειακά πρότυπα και μοντέλα οικογενειακών σχέσεων στα βιβλία για μικρές ηλικίες, μέσω μιας σύντομης και αντιπροσωπευτικής μελέτης, καθώς οι εκδοχές που προβάλλονται στα βιβλία αυτά είναι πολυποίκιλες. Το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον είναι ο πρώτος φορέας κοινωνικοποίησης για το παιδί και η λογοτεχνία μπορεί να συνδράμει στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των μελών της, ενθαρρύνοντας τα παιδιά να ευαισθητοποιηθούν στα αισθήματα των άλλων. Επιπλέον, τα παιδιά μεταξύ πέντε με επτά ετών βιώνουν συχνά έντονα τα κοινωνικά ζητήματα, όπως ένα διαζύγιο ή τις οικογενειακές αναστατώσεις και τις αλλαγές που επηρεάζουν δραματικά τη ζωή τους. Σε κάθε περίπτωση η μητέρα, ο πατέρας και οι σχέσεις τους με το παιδί, καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση στα παιδικά βιβλία. Το εικονογραφημένο βιβλίο παραμένει το πρωταρχικό λογοτεχνικό ερέθισμα για τα μικρά παιδιά, καθώς είναι ευχάριστο, αλλά ταυτόχρονα εξυπηρετεί κοινωνικοποιητικούς και παιδαγωγικούς σκοπούς, προσανατολισμένο βέβαια στις επιταγές και την πραγματικότητα της κοινωνίας στην οποία δημιουργείται.

Μια βασική παρατήρηση που επισημαίνει η Κανατσούλη (2011) είναι ότι συγκριτικά με τα παλαιότερα βιβλία, η μητέρα εμφανίζεται συχνά να αναπτύσσει πιο χαλαρούς δεσμούς με το παιδί της, όντας προσηλωμένη όχι μόνο μητρικό της ρόλο αλλά και συνδυάζοντας πολλά άλλα ενδιαφέροντα. Ταυτόχρονα, στα νεότερα βιβλία όλο και πληθαίνουν οι «φεμινιστικοί» μπαμπάδες που φαίνεται να μοιράζονται ένα μεγάλο μέρος των οικογενειακών υποχρεώσεων, να είναι τρυφεροί, στοργικοί και προσγειωμένοι στις ανάγκες που δημιουργεί η σύγχρονη πραγματικότητα.

Στα σύγχρονα παιδικά βιβλία τα γονεϊκά πρότυπα έχουν διαφοροποιηθεί, και νέες μορφές οικογένειας όπως χωρισμένοι γονείς, μονογονεϊκές οικογένειες και οικογένειες που δημιουργούνται από την αρχή μετά από ένα χωρισμό κάνουν την εμφάνισή τους. Το διαζύγιο δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση θέμα ταμπού, αλλά μάλιστα όπως σημειώνει η Κανατσούλη (2011), θεωρείται ότι εντάσσεται στην καθημερινότητα των παιδιών, επειδή βιώνουν ένα διαζύγιο είτε τα ίδια είτε οι συνομήλικοί τους. Τα βιβλία με το θέμα αυτό προσπαθούν να διεισδύσουν με τρόπο κατανοητό για τους μικρούς αναγνώστες, στα ερωτηματικά και στα συναισθήματα ενοχής που συχνά βιώνουν. Η εικονογράφηση βέβαια, λειτουργεί τις περισσότερες φορές υποστηρικτικά στην προσπάθεια του συγγραφέα, καθώς με χιουμοριστική διάθεση και με χρώματα χαρούμενα προσπαθεί να αποδυναμώσει τη δυσκολία των περιστάσεων που βιώνει ο χαρακτήρας, και με τρόπο απλό και ρεαλιστικό να βοηθήσει το χαρακτήρα να ξεπεράσει τα αισθήματα ενοχής και να αποδεχτεί το γεγονός.

Αυτό συνάδει γενικότερα με την αντίληψη ότι το παιδικό βιβλίο θα πρέπει να λειτουργεί κατευναστικά στην ψυχή του παιδιού. Ο ρόλος της λογοτεχνίας είναι ότι επιτρέπει στους αναγνώστες να κατανοήσουν τον κόσμο που τους περιβάλλει αλλά και να τον νοηματοδοτήσουν (Αναγνωστοπούλου, 2007: 299). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνουν μάλιστα οι Norton Donna και Norton Sandra (2007: 82), κάθε λογοτεχνικό δημιούργημα θα πρέπει να ωθήσει το παιδί στην κατανόηση του εαυτού του αλλά και του κόσμου.

Ειδικότερα για τους μικρούς αναγνώστες, η λογοτεχνία διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη διανοητική, συναισθηματική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξή τους (Αναγνωστοπούλου, 2007: 299). Τα παιδιά που ταυτίζονται με λογοτεχνικούς χαρακτήρες που αντιμετωπίζουν και ξεπερνούν προβλήματα παρόμοια

με τα δικά τους, μαθαίνουν νέους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων τους. Τα λογοτεχνήματα κοινωνικού προβληματισμού δρουν ενημερωτικά για την πλειοψηφία των μικρών αναγνωστών, αλλά και θεραπευτικά για τα παιδιά εκείνα που βιώνουν το εν λόγω πρόβλημα (Τζαφεροπούλου, 1992: 257).

Για τους λόγους αυτούς οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να εντάσσουν στη διδασκαλία τους βιβλία που περιγράφουν τόσο θέματα κοινωνικού προβληματισμού, όσο και καταστάσεις και ανθρώπους από όλα τα έθνη και τα μέρη του κόσμου, ώστε να μπορέσουν τα παιδιά να δουν τον εαυτό τους με άλλο μάτι (Norton D. & Norton S. 2007: 82), να απελευθερωθούν από δυσάρεστες μνήμες και να υιοθετήσουν μια θετική στάση ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ

Μια ιστορία για να είναι πιστευτή αλλά και ευχάριστη χρειάζεται χαρακτήρες βγαλμένους από τη ζωή, χαρακτήρες που εξελίσσονται κατά τη διάρκεια της αφήγησης. Ο χαρακτηρισμός είναι ένα από τα πιο σημαντικά λογοτεχνικά στοιχεία, είτε μιας σύγχρονης ιστορίας όπου οι χαρακτήρες αντιμετωπίσουν ρεαλιστικά προβλήματα, είτε μια κλασσικής ιστορίας (Norton D. & Norton S. 2007: 90). Σύμφωνα με τον Παπαντωνάκη (2009), ο ρόλος που διαδραματίζουν οι χαρακτήρες στην αφήγηση, διαφαίνεται από τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο χαρακτήρα, τον αφηγητή και την οπτική γωνία. Οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011: 78), αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι: «Οι χαρακτήρες χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν το σύνολο των ιδιαίτερων πνευματικών, συγκινησιακών και κοινωνικών ποιοτήτων, τις έμφυτες ιδιότητες και μορφές συμπεριφοράς που διακρίνουν ένα πρόσωπο»

3.1 Η έννοια του χαρακτήρα

Αδιαμφισβήτητα ο χαρακτήρας αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι κάθε λογοτεχνικής ιστορίας και μάλιστα στο πλαίσιο της αφηματολογίας παραμένει επίκαιρη η συζήτηση για τις κειμενικές παραμέτρους που τον αφορούν. Σύμφωνα με την Γιαννικοπούλου (2008: 87), συχνά εισάγεται η έννοια της ταυτότητας (identity), υπονοώντας ότι κάθε μυθοπλαστικός χαρακτήρας έχει σταθερά χαρακτηριστικά γνωρίσματα προσωπικότητας, στοιχεία που τον καθιστούν μοναδικό και διακριτό από οποιονδήποτε άλλο. Ο όρος της υποκειμενικότητας (subjectivity) από την άλλη, ενέχει σύμφωνα με τη Γιαννικοπούλου την έννοια της «ευέλικτης ρευστότητας» και εισάγεται για να περιγράψει διαφορετικές θέσεις του χαρακτήρα, οι οποίες πολλές φορές μάλιστα είναι αντιφατικές μεταξύ τους (Γιαννικοπούλου, 2008: 87). Γενικά

στο χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας, παραμένει επίκαιρη η συζήτηση αναφορικά με το αν οι χαρακτήρες νοούνται άρα και αξιολογούνται ως πραγματικά πρόσωπα ή ως κειμενικές κατασκευές (Γιαννικοπούλου, 2008: 87). Ο προβληματισμός αυτός, σύμφωνα με τη Γιαννικοπούλου (2008: 87), περιλαμβάνει το δίπολο μιμητικός - μη μιμητικός, (κατά Docherty, 1983), ή σημειωτικός (κατά Rimmon-Kenan, 1983). Η μιμητική προσέγγιση γενικά αντιμετωπίζει τους χαρακτήρες ως αυτόνομες προσωπικότητες, οι οποίες αναπαριστούν την πραγματικότητα, σε αντίθεση με τη σημειωτική προσέγγιση, που θεωρεί τους χαρακτήρες απλές λεκτικές, κειμενικές κατασκευές (Γιαννικοπούλου, 2008: 87).

Εξετάζοντας την έννοια του χαρακτήρα υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωριών, τα λογοτεχνικά πρόσωπα αποκτούν και διαφορετική υπόσταση, καθώς εκφράζουν τις συλλογικές ιδεολογικές θέσεις της εποχής τους και είναι φορείς διαφορετικών θεωριών. Για παράδειγμα, ο Wullschlager αναφέρει ότι *«μια ψυχαναλυτική θεώρηση αντιμετωπίζει τους χαρακτήρες ως προβολές του ασυνείδητου του ίδιου του συγγραφέα ψάχνοντας να βρει τις ρίζες των ηρώων του μάλιστα από την παιδική του ηλικία»* (όπως αναφέρεται στο Γιαννικοπούλου, 2008: 88). Από μια άλλη σκοπιά κάποιοι ερευνητές θεωρούν τους χαρακτήρες, όπως και άλλα στοιχεία του κειμένου, συν - δημιουργήματα, στα οποία καθοριστική είναι η συμβολή των αναγνωστών. Με άλλα λόγια, οι αναγνώστες συσχετίζουν τις κειμενικές πληροφορίες για τους χαρακτήρες, όπως παρουσιάζονται μέσα στα λογοτεχνικά είδη, τόσο με τα προσωπικά τους βιώματα από την καθημερινή ζωή, όσο και με τις λογοτεχνικές τους εμπειρίες, δημιουργώντας χαρακτήρες με εξωκειμενικές αλλά και εσωκειμενικές προβολές.

3.2 Ο χαρακτήρας στην παιδική λογοτεχνία

Στο πλαίσιο της παιδικής λογοτεχνίας ο όρος χαρακτήρας δηλώνεται συχνά από ένα προσωποποιημένο ζώο, αλλά και από κάθε άλλο είδος ζωντανής ύπαρξης όπως νεράιδες, δράκοι, γοργόνες, ή ακόμα και άψυχα αντικείμενα. Αυτές οι μορφές αποτελούν ένα λογοτεχνικό χαρακτήρα ο οποίος, δρα, εξελίσσεται ή και παραμένει αμετάβλητος σε ένα λογοτεχνικό έργο (Καρπόζηλου, 1994: 184. Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 71). Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από την Καρπόζηλου (1994: 184) και τους Παπαντωνάκη και Κωτόπουλο (2011: 71), η μεγάλη ποικιλία αλλά και η ελευθερία επιλογής των χαρακτήρων που μπορούν να ενταχθούν σε ένα κείμενο που προορίζεται για παιδιά, διακρίνεται ως μια από τις βασικές διαφορές από τη λογοτεχνία για τους ενήλικες και την υπόλοιπη πεζογραφία γενικότερα.

Η αποκάλυψη των χαρακτήρων γίνεται με ποικίλους τρόπους, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην πραγματική ζωή (Lukens & Cline, 1995: 10). Οι ενέργειες, οι πράξεις, τα λόγια, η εμφάνιση, τα σχόλια τρίτων ή τα σχόλια του αφηγητή της ιστορίας, είναι κάποιοι τρόποι μέσω των οποίων οι χαρακτήρες αποκαλύπτονται στους αναγνώστες σε ένα λογοτεχνικό έργο (Γιαννικοπούλου: 2008, 111). Ωστόσο, τα βαθύτερα κίνητρα των χαρακτήρων, οι προθέσεις, οι επιθυμίες τους και άλλα χαρακτηριστικά τους, δίνονται εν μέρη από τον ίδιο τον συγγραφέα, ενώ ο αναγνώστης καλείται συχνά να κάνει υποθέσεις και προβλέψεις καθόλη τη διάρκεια της ανάγνωσης. Σύμφωνα μάλιστα με την Καρπόζηλου (1994: 189), οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες μπορούν να παρουσιαστούν με διάφορους τρόπους, τόσο παραστατικά - λεκτικά, όσο και σχηματικά. Οι συγγραφείς ακολουθούν συγκεκριμένες τεχνικές για να παρουσιάσουν τους χαρακτήρες στους αναγνώστες. Πιο αναλυτικά, είτε ο αφηγητής σχολιάζει και περιγράφει την εξωτερική εμφάνιση, τα στοιχεία της προσωπικότητας, τις σκέψεις και τα συναισθήματα του χαρακτήρα, είτε ο

χαρακτήρας σκιαγραφείται μέσα από τα σχόλια τρίτων, είτε παρουσιάζεται στους αναγνώστες μέσα από τις πράξεις και τα λόγια του ίδιου του χαρακτήρα (Lukens & Cline, 1995: 12).

3.3 Τύποι χαρακτήρων

Σε μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης των λογοτεχνικών χαρακτήρων έχει προταθεί από τους μελετητές μια σειρά κατατάξεων ανάλογα με τα κριτήρια που υιοθετούνται κάθε φορά. Αναλυτικότερα, κατηγοριοποιήσεις μπορούν να γίνουν με γνώμονα την οντολογική υπόσταση των χαρακτήρων (εάν ο ήρωας είναι ζώο, θεός ή ακόμα και άψυχο αντικείμενο), το βαθμό παγίωσης των χαρακτηριστικών τους (όπως μια στερεοτυπική συμπεριφορά), τον αριθμό των ιδιοτήτων που τους πλαισιώνει (εάν είναι κειμενικές ή εξωκειμενικές κατασκευές) ή ακόμα και τον ρόλο που οι ήρωες διαδραματίζουν στην εξέλιξη της πλοκής (Γιαννικοπούλου, 2008: 91).

Μελετητές των χαρακτήρων της παιδικής λογοτεχνίας στηριζόμενοι σε μελέτες της ενήλικης λογοτεχνίας διακρίνουν ορισμένους τύπους, ανάλογα με το πώς παρουσιάζονται μέσα στο κείμενο. Δύο τύποι χαρακτήρων είναι ο επίπεδος (flat) και ο σφαιρικός (round) χαρακτήρας, τύποι που έχουν εισαχθεί αλλά και χρησιμοποιηθεί αρχικά από τον Forster αλλά και τη Nikolajeva μεταγενέστερα, και παρέχουν όπως επισημαίνουν οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011: 131), εχέγγυα για μια επαρκή χαρακτηρολόγηση.

Γενικά, στην παιδική λογοτεχνία που απευθύνεται αποκλειστικά σε νεαρούς αναγνώστες, λόγω της μικρής έκτασης των κειμένων αυτών, δεν επιτρέπεται να αναπτυχθούν ήρωες σφαιρικοί ή πλήρως αναπτυγμένοι, αλλά σε κάθε λογοτεχνικό κείμενο συναντάμε χαρακτήρες που περιγράφονται περισσότερο ολοκληρωμένα. Στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο βέβαια, η δημιουργία των χαρακτήρων δεν

πραγματοποιείται αποκλειστικά μέσω των λέξεων και των περιγραφών του συγγραφέα, αφού η παρουσία της εικόνας συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία ενός λογοτεχνικού προσώπου (Γιαννικοπούλου, 2008: 120). Έτσι, ενώ μέσω της λεκτικής περιγραφής οι χαρακτήρες στερούνται, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε, λεπτομερειών που αφορούν την εξωτερική τους εμφάνιση, η εικόνα έρχεται να συμπληρώσει τη μορφή αλλά και να αποκαταστήσει τυχόν ελλείψεις των χαρακτήρων, δίνοντας μια ολοκληρωμένη εικόνα του κάθε χαρακτήρα (Γιαννικοπούλου, 2008: 120).

Καθώς λοιπόν τα εικονογραφημένα βιβλία απευθύνονται κατά κύριο λόγο σε αναγνώστες μικρής ηλικίας και η έκτασή τους είναι συνήθως περιορισμένη (Γιαννικοπούλου, 2008: 93), περιέχουν συχνά επίπεδους χαρακτήρες. Αυτοί δεν είναι πλήρως ανεπτυγμένοι, καθώς η προσωπικότητά τους δεν εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της ιστορίας παρά συγκεντρώνει ένα ή δύο βασικά χαρακτηριστικά, όπως η καλοσύνη ή η πονηριά (Γιαννικοπούλου (2008: 91-92). Οι χαρακτήρες αυτοί γίνονται ευκολότερα κατανοητοί από τους μικρούς αναγνώστες, καθώς έχουν περιορισμένες αντιληπτικές ικανότητες αλλά και λογοτεχνικές προσδοκίες, στοιχεία που εξηγούν και την έλλειψη ψυχογραφίας των ηρώων (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 131). Ωστόσο οι επίπεδοι χαρακτήρες, όπως σημειώνουν οι Παπαντωνάκης και Κωτόπουλος (2011: 131), είναι απαραίτητοι για την εξέλιξη της πλοκής καθώς βοηθούν στη δράση και δηλώνουν τον τρόπο με τον οποίο ο κεντρικός ήρωας δρα και σκέφτεται.

Τόσο σε επίπεδο λεκτικού κειμένου όσο και εικονογράφησης, η στερεοτυπική μορφή ορισμένων χαρακτήρων δημιουργεί αναγνωρίσιμες και προβλέψιμες φιγούρες που διατηρούν αναλλοίωτα τα χαρακτηριστικά τους. Οι χαρακτήρες αυτοί που ονομάζονται στερεοτυπικοί ή απλά στερεότυπα, συγκεντρώνουν τα ηθικά

προβλήματα που μαστίζουν μια κοινωνία και δίνουν τη δυνατότητα στο νεαρό αναγνώστη να αναλογιστεί - τις αναπόφευκτες πολλές φορές - συγκρούσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπος ο κεντρικός χαρακτήρας, ακόμα και στις περιπτώσεις που η δράση τους είναι περιορισμένη (Γιαννικοπούλου: 2008: 94, 95. Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος: 133,134). Συχνά για την ανάδειξη του πρωταγωνιστή παρουσιάζονται λογοτεχνικοί χαρακτήρες ελάσσονος σημασίας, των οποίων μάλιστα τα χαρακτηριστικά έρχονται σε αντίθεση με αυτά του κεντρικού χαρακτήρα, και ορίζονται ως αντίθετοι ή κατ' αντίστιξη χαρακτήρες (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 134).

Στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο η σύνθεση του χαρακτήρα δεν υλοποιείται αποκλειστικά μέσω των λέξεων, αφού η συμβολή της εικόνας στη δημιουργία ενός λογοτεχνικού προσώπου είναι ιδιαίτερα σημαντική (Γιαννικοπούλου, 2008: 120). *«Οι λέξεις τείνουν πάντα να υπονοούν ένα υποκειμενικό τρόπο θέασης των πραγμάτων. Αλλά το γεγονός ότι οι οπτικές εικόνες, σε αντίθεση με τις λεκτικές, μοιάζουν με τα πράγματα που αναπαριστούν σημαίνει ότι δεν μπορούν να επιβάλλουν στον παρατηρητή μια υποκειμενική στάση απέναντι στα αντικείμενα που απεικονίζονται τόσο άμεσα και τόσο επιτυχημένα όσο οι λεκτικές εικόνες»* (Nodelman, 1988: 229). Σύμφωνα με την παραπάνω θέση του Nodelman, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι, η σχέση λέξεων και εικόνων σε ένα εικονογραφημένο βιβλίο είναι ένα παιχνίδι, που βασίζεται στην αντίθεση μεταξύ της υποκειμενικότητας των λέξεων και της αντικειμενικότητας των εικόνων (Γιαννικοπούλου, 2008: 114) .

Σε κάθε περίπτωση, τα μέσα που χρησιμοποιεί η εικόνα για να αποδώσει οπτικά τους χαρακτήρες είναι πολλά και σχετίζονται με διαφορετικούς παραμέτρους. Αναλυτικότερα, «αρχίζοντας από τα στοιχεία τεχνικής της εικόνας, όπως η λειτουργία της γραμμής ή του χρώματος, και προχωρώντας σε στοιχεία πλοκής, όπως

το σκηνικό, αλλά και σε οπτικά σχήματα, όπως η μεταφορά ή η υπερβολή, είναι φανερό ότι η εικόνα, όταν πρόκειται για τη χαρακτηρισολογία, δεν διστάζει να κάνει χρήση ακόμη και αφηγηματικών τεχνικών, όπως η διεικονικότητα» (Γιαννικοπούλου, 2008: 122).

3.4 Η δυναμική των χαρακτήρων

Σε κάθε λογοτεχνικό κείμενο ο χαρακτήρας και η δράση αποτελούν τα βασικά στοιχεία μιας ιστορίας και είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους, αφού συχνά η δράση δύναται να επηρεάσει αλλά και να μεταβάλλει το χαρακτήρα. Η μεταβολή αυτή σύμφωνα με τους Παπαντωνάκη και Κωτόπουλο (2011: 137), μπορεί να είναι είτε εξωτερική είτε εσωτερική. Η εξωτερική μεταβολή αφορά την ηλικιακή αύξηση και την εξωτερική αλλαγή στα χαρακτηριστικά του μυθοπλαστικού προσώπου. Ωστόσο, παρότι το πέρασμα του χρόνου συναντάται συχνά σε λογοτεχνικά κείμενα και κατά βάση στα παραμύθια, δεν επιτρέπει την πλήρη περιγραφή της εξέλιξης των χαρακτήρων και κυρίως των ηλικιωμένων. Η εσωτερική μεταβολή από την άλλη, σχετίζεται με την εσωτερική ενηλικίωση - ωρίμανση του κεντρικού χαρακτήρα - παιδιού, με κυρίαρχο σχήμα την ενηλικίωση του ήρωα στο νέο τόπο μετάβασης ή στην ενηλικίωσή του κατά την επιστροφή του από την περιπέτεια στον γενέθλιο χώρο. Σε κάθε περίπτωση, ο μετασχηματισμός του ήρωα οφείλεται στην αντιμετώπιση δυσκολιών και περιπετειών, μετατρέποντάς τον σε ικανό υποκείμενο δράσης.

Στηριζόμενοι στη θέση ότι κατά την εξέλιξη μιας ιστορίας ένας χαρακτήρας μπορεί να εξελιχθεί αλλά και να παραμείνει αμετάβλητος, από την αρχή μέχρι το τέλος της, μπορούμε να εντάξουμε δύο ακόμη τύπους χαρακτήρων, το δυναμικό και το στατικό (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 140). Ο πρώτος τύπος χαρακτήρα,

αφορά τον ήρωα ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με κάποιο γεγονός και εξελίσσεται, όπως από δειλός σε γενναίο ή από συνεσταλμένος σε αυταρχικός. Αυτό που μας ενδιαφέρει σε κάθε περίπτωση είναι το γεγονός της μεταβολής, ακόμη και ένας απλός τραυματισμός του ήρωα, ο οποίος μπορεί να προκαλέσει την εκάστοτε αλλαγή, και όχι το πέρασμα του χρόνου. Ο δεύτερος τύπος χαρακτήρα, ο στατικός, περιγράφει τον ήρωα που παραμένει αμετάβλητος κατά την εξέλιξη της πλοκής. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται οι αλληγορικές μορφές και οι καρικατούρες, χαρακτήρες που εξυπηρετώντας την πλοκή, δεν εξελίσσονται χωρίς όμως να είναι απαραίτητα απλοί και να προσδιορίζονται από ένα μόνο χαρακτηριστικό γνώρισμα. Οι στατικοί χαρακτήρες συναντώνται τόσο στην παιδική όσο και τη νεανική λογοτεχνία, οι οποίοι έχοντας περιορισμένο αλλά βασικό ρόλο φωτίζουν τους κεντρικούς χαρακτήρες αλλά και γεμίζουν τα τυχόν κενά της αφήγησης (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 142).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η παρούσα εργασία στηρίχθηκε στην ερμηνεία των στοιχείων του κειμένου, ώστε μέσα από τη συστηματική διερεύνηση να προσεγγίσουμε τους χαρακτήρες, όπως αυτοί παρουσιάζονται στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με θέμα το διαζύγιο. Για το σκοπό αυτό θεωρήθηκε ως καταλληλότερη η ποιοτική έρευνα, η οποία συνηθίζεται μάλιστα στις λογοτεχνικές σπουδές. Ο σχεδιασμός της έρευνας έγινε μέσω της κριτικής και της ερμηνευτικής προσέγγισης. Η κριτική προσέγγιση θα επιτρέψει τη μελέτη του ερευνητικού μας προβλήματος με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ώστε να διερευνηθούν οι κεντρικοί χαρακτήρες των λογοτεχνικών βιβλίων αλλά και να μελετηθεί ο τρόπος που αποτυπώνεται το διαζύγιο στη λογοτεχνία.

4.1 Ποιοτική έρευνα

Σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκό (2015: 37) συχνά ένας κοινωνικός επιστήμονας όπως ένας ψυχολόγος, κοινωνιολόγος ή ερευνητής των επιστημών αγωγής, προσφεύγει σε μια ποιοτική έρευνα και υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους επιλέγεται. Πιο αναλυτικά, η ποιοτική μέθοδος συνίσταται για τον ερευνητή ο οποίος επιδιώκει να διερευνήσει την ιδιαιτερότητα του φαινομένου που τον ενδιαφέρει και όχι απλά να παραμείνει σε μια αποσπασματική, αφαιρετική και στατική του μελέτη. Η ανάγκη αυτή προκύπτει, επίσης, όταν ο ερευνητής αδυνατεί να αναγνωρίσει ή να διακρίνει συγκεκριμένες μεταβλητές για τη μελέτη του φαινομένου ή όταν δεν υπάρχει διαθέσιμη θεωρία για την εξήγηση ή την κατανόησή του.

Στην παρούσα εργασία λοιπόν επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα (Ίσαρη & Πουρκός, 2015: 38), καθώς :

- στοχεύει στη διερεύνηση και κατανόηση σε βάθος του κοινωνικού φαινομένου του διαζυγίου

- παρέχει τη δυνατότητα στον ερευνητή να αντλήσει πλούσιες πληροφορίες για το θέμα του διαζυγίου, όπως αυτό παρουσιάζεται στην παιδική λογοτεχνία, αποτελώντας την ενδεδειγμένη μεθοδολογία για να απαντηθούν τα ερωτήματα που σχετίζονται με το πώς παρουσιάζονται οι χαρακτήρες, πώς διαχειρίζονται το παιδί και οι γονείς το διαζύγιο
- αποτελεί την κατάλληλη μεθοδολογική επιλογή για να διερευνηθούν σε βάθος οι αναπαραστάσεις των χαρακτήρων, οι στάσεις και οι αντιλήψεις που πιθανόν προάγονται σε κάποιο λογοτεχνικό κείμενο, τα κίνητρα των ηρώων, καθώς και τα συναισθηματικά και συμβολικά/ φαντασιακά δεδομένα της συμπεριφοράς των χαρακτήρων, στοχεύοντας σε μια ολιστική κατανόηση
- διερευνά την εμπειρία των ατόμων και τα υποκειμενικά νοήματα που τη συγκροτούν, εστιάζοντας πάντα στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό (αξιακό και ιδεολογικό) πλαίσιο (context) στο οποίο εγγράφεται η κάθε λογοτεχνική αφήγηση.

4.2 Ανάλυση περιεχομένου

Για την ερμηνεία του περιεχομένου των στοιχείων του κειμένου επιλέχθηκε ως εργαλείο η ανάλυση περιεχομένου. Όπως ορίζεται από τον Ιωσηφίδη (2008: 56), «*Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis) είναι μια μέθοδος δευτερογενούς ανάλυσης ποιοτικού υλικού το οποίο μπορεί να έχει διάφορες μορφές: κείμενα, συνεντεύξεις, εικόνες, φιλμ κτλ. Συνήθως η ανάλυση περιεχομένου εφαρμόζεται σε υλικό προερχόμενο από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (εφημερίδες, περιοδικά, τηλεόραση, κινηματογράφος, ραδιόφωνο) αλλά εφαρμόζεται και στην ανάλυση άλλων τύπων κειμένων και ποιοτικού υλικού γενικότερα, όπως προσωπικά έγγραφα και ντοκουμέντα, συνεντεύξεις, επιστολές, λογοτεχνικά κείμενα κ.τ.λ (Κυριαζή 1999: 92)*».

Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, που εφαρμόζεται στην εργασία μας, αποτελεί μια ερευνητική μέθοδο για την υποκειμενική ερμηνεία του περιεχομένου των στοιχείων που θα αντληθούν από τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία, μέσω μιας συστηματικής διαδικασίας ταξινόμησης και αναγνώρισης παρόμοιων χαρακτηριστικών, όπως αυτά προέκυψαν από τις συνεχείς αναγνώσεις και παρατηρήσεις.

Προσεγγίζεται λοιπόν μέσω της εμπειρικής, μεθοδολογικής, ελεγχόμενης ανάλυσης των κειμένων, όσον αφορά το περιεχόμενο, ακολουθώντας τους κανόνες της ανάλυσης περιεχομένου και μέσα από σταδιακά βήματα. Δεν περιορίζεται μόνο στην απλή καταγραφή λέξεων, αλλά μας επιτρέπει να καταλάβουμε την κοινωνική πραγματικότητα του διαζυγίου κατά τρόπο υποκειμενικό αλλά ταυτόχρονα και επιστημονικό.

4.3 Το υλικό της έρευνας

Η ποιοτική δειγματοληψία, σύμφωνα με τις Morse & Field (1996), βασίζεται σε δύο βασικούς κανόνες που αφορούν το υλικό: να είναι κατάλληλο αλλά και επαρκές. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι το ακριβές υλικό για την ερμηνεία του φαινομένου και να είναι αρκετό, υπό την έννοια - όχι της ποσότητας - αλλά της επάρκειας των πληροφοριών, ώστε να επέλθει ο κορεσμός. Το δείγμα στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε λοιπόν σκόπιμα και με συγκεκριμένα κριτήρια, ώστε να αντλήσουμε συγκεκριμένες πληροφορίες, που με τη σειρά τους θα οδηγήσουν σε ολοκληρωμένες απαντήσεις. Ακολουθώντας λοιπόν μια ερμηνευτική προσέγγιση στη μελέτη αυτή, η δειγματοληψία μας αποσκοπεί κυρίως να εντοπίσει αυτό που ο Patton (2002: 203) ονομάζει πλούσιες σε πληροφορία περιπτώσεις (information rich cases), δηλαδή περιπτώσεις που «προσφέρονται για μελέτη εις βάθος» και από τις οποίες

«κάποιος μπορεί να μάθει πολλά σχετικά με ζητήματα κεντρικής σημασίας για τον σκοπό της έρευνας».

Από την πληθώρα των βιβλίων που κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά, τέθηκαν κάποιοι σκόπιμοι περιορισμοί. Πιο συγκεκριμένα, εντάχθηκαν στην έρευνά μας τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία που κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά, ελληνικά και μεταφρασμένα, με κεντρικό θέμα το διαζύγιο και με έτος κυκλοφορίας την τελευταία δεκαετία (2006-2016). Οι τίτλοι που προέκυψαν αποτελούν ένα αρκετά ευρύ αλλά σαφώς αντιπροσωπευτικό δείγμα. Καθώς κάποια βιβλία είχαν εξαντληθεί από τους εκδότες τους ή ίσως κάποια άλλα δεν κατάφεραν να βρεθούν από την ερευνήτρια, τα βιβλία που κατέληξαν στην έρευνας μας είναι τα εξής:

Bunge, D. (2006). *Κόκκινο και μπλε μαζί*. Μετ. Δήμητρα Σίμου. Αθήνα: Κλειδοσόπιο.

Ιωαννίδου, Ο. (2006). *Ροζ Μπλε*. Αθήνα: μικρή Μίλητος.

Moore-Mallinos, J. (2006). *Οι γονείς μου δεν είναι πια φίλοι*. Μετ. Παρασκευή Αυγουστίνου. Αθήνα: Σαββάλας.

Αρτζανίδου, Ε. (2008). *Η οικογένεια*. Αθήνα: Ψυχογιός

Βάργολη-Κασκαβέλη, Λ. (2012). *Τα δυο σπίτια της Έλλης*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Στανιού, Ε. Χ. (2013). *Πολίν*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Κοντολέων, Α. (2014). *Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται;* Αθήνα: Πατάκης.

Παπαχρίστου, Θ. & Παπαδοπούλου-Κλαμαρή Δ., (2014). *Χωρίζουν οι γονείς μου*. Αθήνα: Παιδική Νομική βιβλιοθήκη.

Καρακώστα, Μ. (2015). *Αλλογουρές και κόκκινα σγουρά μαλλιά*. Αθήνα: Πατάκης.

Ξανθάκη, Τζ. (2015). *Μια διαφορετική οικογένεια*. Αθήνα: Λιβάνη.

Πλησή, Π. (2017). *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου*. Αθήνα: Ψυχογιός.

4.4 Οι στόχοι της έρευνας

Στόχος της εργασίας είναι μια λογοτεχνική προσέγγιση των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων με θέμα το διαζύγιο μέσα από τη διαδικασία της παρατήρησης και της ανάλυσης. Ειδικότερα, θα ερευνηθεί πώς παρουσιάζονται οι χαρακτήρες που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους σε συνθήκη διαζυγίου και θα επικεντρωθούμε στα κυριότερα πρόσωπα αυτής της συνθήκης:

- Οι κεντρικοί χαρακτήρες - παιδιά που πρωταγωνιστούν και διαμορφώνονται κατά την εξέλιξη της πλοκής.
- Οι γονείς ως μεμονωμένοι χαρακτήρες και η συμπεριφορά τους απέναντι στο παιδί.
- Η παρουσία τρίτων προσώπων και η επίδρασή τους στο παιδί.

4.5 Μέθοδος ανάλυσης ερευνητικών εργαλείων

Το υλικό που προέκυψε από την ανάγνωση των παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων επεξεργάστηκε με τη μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου των Παπαναστασίου Ε. και Παπαναστασίου Κ. (2016: 225). Αρχικά λοιπόν, μελετήθηκαν όλα τα δεδομένα που προέκυψαν από τα λογοτεχνικά κείμενα και στη συνέχεια, εντοπίστηκαν και καθορίστηκαν μεγαλύτερες θεματικές ενότητες. Αυτές καταγράφηκαν και οργανώθηκαν με σκοπό να κωδικοποιηθούν τα δεδομένα. Έπειτα, τα δεδομένα ξαναδιαβάστηκαν και σημειώθηκαν οι κωδικοί της κάθε ενότητας, οι οποίοι παρατίθενται σε παράρτημα στο τέλος της εργασίας. Τέλος, μετά την ανάλυση των

δεδομένων στα επιμέρους στοιχεία, ακολουθήθηκε η σύνθεση των πληροφοριών από την αναγνωστική διαδικασία, η οποία είναι κατά βάση περιγραφική.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από την ποιοτική ανάλυση των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, προέκυψαν εβδομήντα κωδικοί, οι οποίοι εντάχθηκαν σε τρεις βασικές θεματικές ενότητες: Α) Η μορφή της οικογένειας, Β) Οι χαρακτήρες και Γ) Η παρουσία τρίτου προσώπου. Πιο αναλυτικά, στην πρώτη θεματική ενότητα ομαδοποιήθηκαν οι κωδικοί που αφορούν τη δομή της οικογένειας και τις σχέσεις των γονέων μεταξύ τους. Στην ενότητα των χαρακτήρων εντάχθηκαν οι κωδικοποιημένες πληροφορίες που αφορούν το παιδί - πρωταγωνιστή, τη μητέρα, τον πατέρα και τα αδέρφια. Στην τελευταία κατηγορία, ομαδοποιήθηκαν τα χαρακτηριστικά των προσώπων που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ιστορία και που ανήκουν στην ευρύτερη οικογένεια, δηλαδή ο παππούς, η γιαγιά, η θεία και τα ξαδέλφια. Οι κωδικοί που χρησιμοποιήθηκαν στο σημείο αυτό παρουσιάζονται αναλυτικά σε ξεχωριστό παράρτημα που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας.

1.1 Ανάλυση των ευρημάτων

1.1.1. Η δομή της οικογένειας

Η πλειοψηφία των οικογενειών, που περιέχονται στο σώμα των αναλυθέντων βιβλίων, περιγράφει το βασικό παραδοσιακό σχήμα πυρηνικής οικογένειας, που αποτελείται από τους γονείς και ένα ή περισσότερα παιδιά. Ωστόσο, ενδιαφέρον αποτελούν οι περιπτώσεις στις οποίες δομούνται διαφορετικά σχήματα οικογένειας. Συγκεκριμένα, στο *Μια διαφορετική οικογένεια* (Ξανθάκη, 2015) πρωταγωνιστούν ανθρωπόμορφες μορφές (δελφίνια) και περιγράφεται το σχήμα μιας μονογονεϊκής

οικογένειας, όπου το παιδί ζει με τη μητέρα από την αρχή της ιστορίας, καθώς οι γονείς δεν είχαν την ευκαιρία να γνωριστούν και να ζήσουν μαζί λόγω ιδιαίτερων συνθηκών. Επίσης, ενδιαφέρον αποτελεί το *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου* (Πλησή, 2017), του οποίου ο κεντρικός χαρακτήρας ζει με τη μητέρα του και τον θετό του πατέρα.

1.1.2 Κεντρικός χαρακτήρας

Οι κεντρικοί χαρακτήρες των αναλυθέντων βιβλίων είναι στην πλειοψηφία τους μοναχοπαίδια και όσον αφορά το φύλο τους αριθμούμε πέντε κορίτσια έναντι τεσσάρων αγοριών. Πιο συγκεκριμένα, στο *Αλλογοουρές και κόκκινα σγουρά μαλλιά* (Καρακώστα, 2015) και στο *Κόκκινο και μπλε μαζί* (Bunge, 2006), το φύλο του πρωταγωνιστή το πληροφορούμαστε αποκλειστικά μέσω της εικονογράφησης, όπου στο πρώτο πρωταγωνιστεί κορίτσι και στο δεύτερο αγόρι, ενώ στα δύο βιβλία που έχουμε περισσότερα από ένα παιδιά, είναι διαφορετικού φύλου.

1.1.2.1 Το προφίλ του χαρακτήρα

Σύμφωνα με τους Παπαντωνάκη και Κωτόπουλο (2011: 105), στις περιπτώσεις λογοτεχνικών κειμένων όπου τα ονόματα των κεντρικών χαρακτήρων υπακούν στο ρεαλισμό της καθημερινότητας, στοχεύουν αφενός να προωθήσουν τη ρεαλιστικότητα του κειμένου και αφετέρου να αυξήσουν την πειστικότητά του. Έτσι λοιπόν τα ονόματα των ηρώων στο σύνολο των αναλυθέντων βιβλίων της έρευνας είναι κοινά και καθημερινά, ενώ στα πέντε από τα έντεκα συνολικά βιβλία, οι πρωταγωνιστές δεν έχουν όνομα. Η απόκρυψη των ονομάτων συχνά επιλέγεται από τους συγγραφείς, καθώς είτε εξυπηρετούν το θέμα και την πλοκή, είτε δίνουν μια οικουμενικότητα, καθώς η ιστορία τους δύναται να αφορά κάθε άνθρωπο σε κάθε μέρος του πλανήτη (Παπαντωνάκης & Κωτόπουλος, 2011: 107). Το γεγονός ότι στο

βιβλίο *Μια διαφορετική οικογένεια* (Ξανθάκη, 2015), τον κεντρικό χαρακτήρα υποδύεται ένα δελφίνι, δεν ξαφνιάζει σε καμία περίπτωση τους μικρούς αναγνώστες, καθώς η υιοθέτηση ανθρωπόμορφων ζώων σε βασικούς ρόλους έχει αποκτήσει μια κανονικότητα στα παιδικά βιβλία. Η επιλογή αυτή συχνά μάλιστα δικαιώνει τους συγγραφείς, ως την καλύτερη επιλογή σε ρόλους συμβόλων και πηγάζει είτε από την αμινιστική τάση των παιδιών, είτε και από την ανάγκη των συγγραφέων να μιλήσουν χωρίς να προσβάλλουν (Γιαννικοπούλου, 2008: 100).

1.1.2.2 Τα συναισθήματα την περίοδο του διαζυγίου

Τα συναισθήματα των παιδιών ποικίλουν κάτω από την πίεση των δυσχερών ψυχολογικών συνθηκών (Γκλιάου, 1994: 199), έτσι η λύπη και η στεναχώρια είναι τα κυρίαρχα συναισθήματά των χαρακτήρων, που στην πλειοψηφία τους βιώνουν το χωρισμό των γονέων σε παρόντα χρόνο. Δεν είναι μάλιστα λίγες οι περιπτώσεις που ξεσπούν σε κλάματα είτε μόνοι τους στο δωμάτιό τους, είτε μπροστά στους γονείς. Οι συγγραφείς λοιπόν στην προσπάθειά τους να αποδώσουν στο κείμενό τους αληθοφάνεια, περιγράφουν με λεπτομέρεια και προσοχή τις εκρήξεις των πρωταγωνιστών, παράλληλα βέβαια με τις προσθήκες της εικονογράφησης.

Σύμφωνα με τις Λουμάκου και Μπρουσκέλη (2010: 97), τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας δεν μπορούν να εκτιμήσουν σωστά το διαζύγιο, τα κίνητρα, τα συναισθήματα των γονέων τους και μπορεί να αισθάνονται ένοχα, κατηγορώντας τους εαυτούς τους ως υπεύθυνους για το χωρισμό των γονέων, αλλά και να φοβούνται ότι θα το εγκαταλείψουν και οι δύο γονείς του. Τα στοιχεία αυτά φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη τους οι συγγραφείς της παιδικής λογοτεχνίας, καθώς κοινό χαρακτηριστικό των αναλυθέντων βιβλίων αποτελεί το γεγονός άρνησης του διαζυγίου, αλλά και το αίσθημα ενοχής για τον επικείμενο χωρισμό των γονέων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο *Πολίν* (Στανιού, 2013), όπου η μικρή

νιώθει ένοχη τόσο για το γάμο, όσο και για το χωρισμό των γονιών της, όπως ταυτόχρονα χαρακτηριστικό είναι και το αίσθημα φόβου της, καθώς φοβάται ότι θα την διώξουν από το σπίτι. Ακόμη η πρωταγωνίστρια Έλλη, στο *Τα δυο σπίτια της Έλλης*, στην προσπάθειά της να αντιληφθεί τι την ενοχλεί στο σπίτι, κατηγορεί τον εαυτό της για τις αταξίες που έχει κάνει και όταν μάλιστα αντιλαμβάνεται την οριστικότητα του διαζυγίου, χτυπάει το πόδι της, ξεσπάει σε αντικείμενα και φωνάζει (Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012). Η άρνησή της είναι τόσο έντονη, καθώς στην προσπάθειά της να μεταπείσει τους γονείς της, αλλάζει τακτική και γίνεται περισσότερο υπάκουη, για να κάνει τη ζωή τους πιο εύκολη. Ακόμη ένα συναίσθημα από το οποίο διακατέχονται οι κεντρικοί χαρακτήρες, είναι αυτό της ντροπής, καθώς ανησυχούν ότι θα χάσουν τους φίλους τους, στους οποίους συχνά λένε ψέματα (Στανιού, 2013. Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012). Επίσης, οι χαρακτήρες σε πολλές περιπτώσεις συνδέουν το χωρισμό με την έλλειψη αγάπης μεταξύ των γονέων και συχνά αναπολούν παλαιότερες εποχές τότε που ήταν όλοι καλά μεταξύ τους, έκαναν πράγματα μαζί και χαμογελούσαν.

Οι εικονογράφοι, ακολουθώντας την κειμενική αφήγηση, αποδίδουν τα έντονα συναισθήματα των χαρακτήρων με ανάλογα χρώματα. Ταυτόχρονα, έχοντας ως σκοπό μια δραματικότερη αφήγηση συχνά εστιάζουν σε πρόσωπα ή σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό του προσώπου, όπως ένα πρόσωπο που κλαίει, καθώς η αποτύπωση του βλέμματος αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο της εικονογραφικής αποτύπωσης των χαρακτήρων (Γιαννικοπούλου, 2008: 136). Αλλά και γενικότερα, οι εικονογράφοι αποδίδουν το κλίμα της αφήγησης με διάφορες τεχνικές, όπως αυτή της οπτικής γωνίας από πάνω και από μακριά (Moore – Mallinos, 2006), όπου δίνεται η αίσθηση του χάους και της αταξίας, τόσο στο χώρο όσο και στον εσωτερικό κόσμο του πρωταγωνιστή. Ακόμη, η θέση, στην οποία επιλέγουν οι εικονογράφοι να

τοποθετήσουν τους κεντρικούς χαρακτήρες πάνω στη σελίδα του βιβλίου, δεν είναι τυχαία. Οι περιπτώσεις που παρουσιάζουν τον χαρακτήρα στο κέντρο της σελίδας, αυτομάτως τον αναβαθμίζουν, τοποθετώντας τον ακριβώς στο κέντρο της προσοχής μας, ενώ όταν παρουσιάζεται στο κάτω μισό της εικόνας, υποβάλλεται η αίσθηση του περιορισμού και της κακής ψυχολογικής διάθεσης (Γιαννικοπούλου, 2008: 134), όπως στο *Τα δυο σπίτια της Έλλης* (Βάργολη - Κασκαβέλη, 2012).

1.1.2.3 Η αποδοχή του διαζυγίου από το παιδί

Για την όσο το δυνατόν καλύτερη προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο, όπως οι Λουμάκου και Μπρουσκέλη σημειώνουν (2010: 107), η ψυχική υγεία των γονέων, τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του παιδιού, όπως η έλλειψη ιδιοτροπιών, η κοινωνική ωριμότητα και η γνωστική ικανότητα του παιδιού, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Τα στοιχεία αυτά αποτυπώνονται λίγο πολύ στα βιβλία, καθώς η ανακοίνωση του διαζυγίου στο παιδί πραγματοποιείται στα περισσότερα παρουσία και των δύο γονέων και φαίνεται καθοριστική, καθώς τότε οι χαρακτήρες αρχίζουν να αποδέχονται το γεγονός και να σκέφτονται ένα βήμα παρακάτω. Πιο συγκεκριμένα, ακόμη και στις περιπτώσεις που τα παιδιά καθησυχάζονται από τους γονείς, πως δεν είναι η έλλειψη αγάπης που τους χωρίζει αλλά οι διαφωνίες και οι καυγάδες, ανησυχούν για το μέλλον τους. Αναρωτιούνται για το τι θα απογίνουν, (όπως στο Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012), για το που θα μένουν τα ίδια ή ακόμα και για το αν θα χάσουν κάποιον από τους δυο γονείς τους (όπως στο Ιωαννίδου, 2006). Τα συναινετικά διαζύγια που περιγράφονται στα αναλυθέντα βιβλία της έρευνας, φαίνεται να βοηθούν τους κεντρικούς χαρακτήρες να προσαρμοστούν, καθώς συνειδητοποιούν πως το διαζύγιο είναι κάτι στο οποίο συμφωνούν τουλάχιστον οι γονείς τους. Έτσι, στα λογοτεχνικά βιβλία τα παιδιά προσπαθώντας να ανακαλύψουν θετικά στοιχεία, όπως το ότι θα έχουν δύο σπίτια,

συνειδητοποιούν ότι οι συνθήκες είναι καλύτερες μετά το χωρισμό, αφού δεν υπάρχουν πια τσακωμοί, (όπως στο Moore – Mallinos, 2006) και όλοι μαζί περνάνε καλά όπως παλιά (όπως στο Καρακώστα, 2015).

1.1.3 Οι γονείς

Όπως είναι αυτονόητο, ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν οι αντιδράσεις των γονέων, καθώς αποτελούν τα κεντρικά πρόσωπα της ρήξης και οι συγγραφείς τους παρουσιάζουν με προσοχή και σεβασμό. Όπως παρατηρούμε σε όλα τα προς ανάλυση εικονογραφημένα βιβλία της έρευνας, η απόφαση του διαζυγίου γίνεται από κοινού μεταξύ των γονέων. Ωστόσο, οι συγγραφείς δεν διστάζουν να περιγράψουν τα ελαττώματα των γονιών, καθώς τα νεύρα, οι φωνές και οι τσακωμοί είναι θέματα που επανέρχονται στα βιβλία που αφορούν το διαζύγιο. Καθώς μάλιστα η αληθοφάνεια είναι σημαντική για το αναγνωστικό κοινό, η περίοδος πριν το χωρισμό είναι δύσκολη και επιφέρει μεταξύ τους εντάσεις, στοιχεία που αποτυπώνονται στο λεκτικό τμήμα των λογοτεχνικών βιβλίων.

Ως άμεση συνέπεια του διαζυγίου περιγράφονται από τους συγγραφείς έντονοι τσακωμοί και φωνές, καταστάσεις οι οποίες γίνονται εμφανώς αντιληπτές από τα παιδιά. Για παράδειγμα στο βιβλίο με τίτλο *Τα δυο σπίτια της Έλλης* (Βάργολη - Κασκαβέλη, 2012), οι γονείς χτυπάνε τις πόρτες με νεύρα, ενώ στο *Ροζ μπλε* (Ιωαννίδου, 2006), οι γονείς μιλούν απότομα μεταξύ τους μπροστά στο παιδί και συχνά το στέλνουν στο δωμάτιό του. Η έλλειψη διαλόγου είναι ένα ακόμη στοιχείο, καθώς η μητέρα δεν μιλάει στον πατέρα (όπως στο Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012). Οι έντονοι τσακωμοί μεταξύ των γονέων, έχουν σε κάποιες περιπτώσεις ως αποτέλεσμα την προσωρινή φυγή του πατέρα από το σπίτι, ενώ η μητέρα μένει στο σπίτι. Σε πέντε βιβλία η μητέρα παρουσιάζεται περισσότερο ευαίσθητη, αφού εκφράζει τη

στεναχώρια της και κλαίει, κάτι που δεν συμβαίνει στην περίπτωση του πατέρα. Εξαίρεση ίσως αποτελεί το *Χωρίζουν οι γονείς μου* (Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014), όπου πατέρας εξομολογείται στην κόρη του πόσο δύσκολη είναι για τον ίδιο η συγκεκριμένη περίοδος, ζητώντας μάλιστα από την ίδια να στηρίξει τον μικρότερο αδελφό της.

1.1.3.1 Η ανακοίνωση του διαζυγίου

Η ανακοίνωση του οριστικού χωρισμού των γονέων, γίνεται και από τους δύο γονείς όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, οι οποίοι σταματούν πλέον τις διαφωνίες και με υπομονή εξηγούν στο/στα παιδί/παιδιά τους, ότι θα πάρουν διαζύγιο. Συχνά μάλιστα οι γονείς αλλάζουν συνήθειες, σε μια προσπάθεια να κατευνάσουν τις τύψεις και τις ανησυχίες τους αλλά και αυτές των παιδιών. Για παράδειγμα, στο *Ροζ μπλε* (Ιωαννίδου, 2006), οι γονείς πηγαίνουν να πάρουν από το σχολείο το Νικηφόρο και οι δύο μαζί, κάτι που στο παρελθόν συνέβαινε σπάνια, όπως σχολιάζει ο ίδιος ο πρωταγωνιστής. Λειτουργούν μαζί και εξηγούν σε πολλές περιπτώσεις στο παιδί, ότι δεν είναι αυτό υπεύθυνο για το χωρισμό τους. Ένα βασικό χαρακτηριστικό των αναλυθέντων βιβλίων είναι ότι, οι γονείς, θέλοντας να δημιουργήσουν ένα κλίμα εμπιστοσύνης και σιγουριάς, τονίζουν ότι η αγάπη τους για τα παιδιά δεν θα αλλάξει ποτέ (όπως στα Στανιού, 2013. Καρακώστα, 2015), και ότι θα είναι πάντα δίπλα τους (όπως στο Moore – Mallinos, 2006).

1.1.4 Η επόμενη μέρα

«Η ανάθεση της επιμέλειας του παιδιού στον ένα γονέα συνήθως ισοδυναμεί με ανάθεσή του στη μητέρα, ιδιαίτερα αν το παιδί είναι μικρότερο των δώδεκα ετών», παρατηρούν οι Λουμάκου και Μπρουσκέλη (2010: 115), στοιχείο που απαντάται σε πλήρη βαθμό στο σώμα των βιβλίων μας. Στα επτά από τα συνολικά έντεκα βιβλία,

μετά το χωρισμό ο πατέρας είναι αυτός που αποχωρεί από το σπίτι και οι κεντρικοί χαρακτήρες μένουν με τη μητέρα τους, ενώ στα υπόλοιπα τέσσερα βιβλία, δεν διευκρινίζεται με ποιόν μένουν τελικά τα παιδιά. Οι γονείς σε όλες τις περιπτώσεις διατηρούν καλές σχέσεις μεταξύ τους, ενώ οι πατεράδες περνούν εξίσου χρόνο με τα παιδιά, είτε συγκεκριμένες μέρες της εβδομάδας, είτε τα σαββατοκύριακα. Μάλιστα, κάποιες φορές περνούν και οι τρεις μαζί κάποια σαββατοκύριακα (όπως στο Καρακώστα, 2015).

Οι συγγραφείς, στο τέλος της αφήγησης, θέλοντας να αποδώσουν ένα κλίμα αισιοδοξίας αλλά και αποφόρτισης των αναγνωστών, παρουσιάζουν περισσότερο ώριμους τους κεντρικούς χαρακτήρες, καθώς σταδιακά συμβιβάζονται με την ιδέα του διαζυγίου. Προσφέρουν στο παιδί ασφαλιστική δικλείδα, μια τεχνική που ανταποκρίνεται στην ανάγκη των παιδιών να νιώσουν φυσιολογικά αλλά και όμοια με τους φίλους και τους συμμαθητές τους (Τζαφεροπούλου, 1992: 264). Πιο συγκεκριμένα, η μικρή Πολίν στο ομώνυμο βιβλίο (Στανιού, 2013), νιώθει πραγματικά χαρούμενη, καθώς αντιλαμβάνεται πως δεν ευθύνεται η ίδια για το χωρισμό των γονέων της και πως την αγαπούν το ίδιο πολύ και οι δύο. Παρόμοια, η Έλλη έμαθε να μη ντρέπεται αλλά και να αντιμετωπίζει τη ζωή με θετική διάθεση, στηρίζοντας μάλιστα η ίδια τη φίλη της που βρίσκεται στην κατάσταση που ήταν η ίδια λίγο καιρό πριν (Βάργολη - Κασκαβέλη, 2012). Ακόμη, μια πρωταγωνίστρια παρουσιάζεται να νιώθει καλύτερα τώρα πια, καθώς οι γονείς της δε φαίνονται πια στεναχωρημένοι (Moore – Mallinos, 2006), όπως συμβαίνει και στο *Αλογοουρές και κόκκινα σγουρά μαλλιά* (Καρακώστα, 2015), όπου καθώς παρατηρεί πως οι γονείς της ξανάγιναν φίλοι και μπορούν πλέον να περνούν όλοι μαζί χαρούμενοι το σαββατοκύριακο, δεν την ενοχλεί που χώρισαν.

1.1.5. Η αναγκαιότητα και ο ρόλος του τρίτου ατόμου

Το ευρύτερο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον του πρωταγωνιστή φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, καθώς επηρεάζει την εξέλιξη των γεγονότων αλλά και λειτουργεί υποστηρικτικά προς τον ήρωα. Όπως μάλιστα η Τζαφεροπούλου (1992: 264) σημειώνει, οι συγγραφείς συχνά προβάλλουν τη συνειδητή υιοθέτηση θετικής στάσης ζωής, καθώς η ζωή συνεχίζεται και υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που αγαπούν το παιδί και επομένως το ίδιο μπορεί να ευτυχίσει. Στο σώμα των βιβλίων μας τα τρίτα πρόσωπα που παρουσιάζονται και αναλύονται παρακάτω είναι ο παππούς, η γιαγιά, η θεία, τα ξαδέλφια αλλά και οι φίλοι των κεντρικών χαρακτήρων.

1.1.5.1 Ο παππούς και η γιαγιά

Ο παππούς και η γιαγιά λοιπόν είναι από τα βασικά πρόσωπα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος του παιδιού που επιλέγονται σε πολλές περιπτώσεις από τους συγγραφείς. Έτσι λοιπόν στο βιβλίο *Χωρίζουν οι γονείς μου* (Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014), ο παππούς διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο και παρουσιάζεται από την αρχή της ιστορίας. Τα δυο παιδιά αναζητούν βοήθεια αλλά και συμβουλές από τον παππού κρυφά, πριν ακόμα οι γονείς τους τους αποκαλύψουν το επικείμενο χωρισμό τους. Η παρουσία του είναι καθοριστική, καθώς οι κεντρικοί χαρακτήρες μέσα από τις συζητήσεις μαζί του φαίνεται να σέβονται την απόφαση των γονέων τους και να είναι προετοιμασμένοι για τα διαδικαστικά θέματα που θα ακολουθήσουν. Στο βιβλίο *Τα δυο σπίτια της Έλλης* (Βάργολη - Κασκαβέλη, 2012), η γιαγιά δεν διαδραματίζει κάποιο βασικό ρόλο, αλλά φαίνεται να στηρίζει και να συμβουλεύει τη μητέρα της ηρωίδας, καθώς συχνά συζητάνε οι δυο τους. Σε άλλη περίπτωση, η γιαγιά αναλαμβάνει να εξομαλύνει την κατάσταση, καθώς από τότε που ξεκίνησαν οι καυγάδες των γονιών, συχνά παίρνει πλέον το κεντρικό χαρακτήρα Νικηφόρο βόλτες (όπως στο Ιωαννίδου, 2006).

1.1.5.2 Η θεία και τα ξαδέλφια

Φυσικά, ανάλογο ή και πιο σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας δύναται να αναλάβουν η θεία και τα ξαδέλφια. Έτσι, η συγγραφέας του βιβλίου *Πολίν* (Στανιού, 2013) τοποθετεί τη θεία στο κομβικότερο ίσως σημείο του βιβλίου. Λειτουργεί ως πηγή ανακούφισης αλλά και στήριξης για τη μητέρα, η οποία στο σημείο αυτό παίρνει τη μεγάλη απόφαση να μετακομίσει στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ο ξάδελφος της Πολίν παίρνει την κατάσταση στα χέρια του, και δίνει τέλος στην αγωνία της πρωταγωνίστριας, καθώς η ίδια φοβόταν ότι οι γονείς της θα τη διώξουν ως υπαίτια του χωρισμού τους. Ο ρόλος της ξαδέλφης στο *Τα δυο σπίτια της Έλλης* (Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012) από την άλλη είναι περιορισμένος, αλλά καθοριστικός, αφού η ίδια ανακοινώνει στην πρωταγωνίστρια ότι οι γονείς της θα πάρουν διαζύγιο.

1.1.5.3 Οι φίλοι

Η παρουσία και ο ρόλος των φίλων είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς οι κεντρικοί χαρακτήρες απευθύνονται πολύ συχνά σε αυτούς, για να συζητήσουν το οικογενειακό πρόβλημα που τους απασχολεί και να λύσουν τις απορίες τους (όπως στο Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014). Συχνά μάλιστα, καθώς νιώθουν άνετα και γνωρίζονται πολύ καλά μεταξύ τους, οι φίλοι ενθαρρύνουν τους χαρακτήρες να μιλήσουν, αφού κρίνουν πως κάτι τους απασχολεί. Προσπαθούν να τους κάνουν να ξεχαστούν αλλά και να νιώσουν καλύτερα, αφού εξομολογούνται πως και οι ίδιοι έχουν περάσει τη δύσκολη αυτή φάση ή κάποιος από το κοντινό τους περιβάλλον (όπως στο Βάργολη – Κασκαβέλη, 2012), κάτι που βοηθάει τα μυθοπλαστικά πρόσωπα να αντιληφθούν, ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει, παραμένουν φυσιολογικά παιδιά, στοιχείο που παραπέμπει στη λειτουργία

των φίλων επίσης ως ασφαλιστική δικλείδα, όπως αναφέρεται από τη Τζαφεροπούλου (1992: 264).

1.1.6 Το διαζύγιο από άλλη σκοπιά

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην παρούσα έρευνα παρουσιάζουν τα εικονογραφημένα βιβλία, τα οποία πραγματεύονται το θέμα του διαζυγίου από μια διαφορετική σκοπιά, έχοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και περιεχόμενο, όπως θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε στη συνέχεια.

1.1.6.1 Ο νέος σύντροφος της μητέρας

Στο βιβλίο *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου* (Πλησή, 2017), ο κεντρικός χαρακτήρας δεν αντιμετωπίζει το διαζύγιο στο παρόν, αλλά καλείται να ανταπεξέλθει στις νέες συνθήκες, καθώς ζει με τη μητέρα του και τον νέο της σύντροφο. Ο νέος σύντροφος, σύμφωνα με τις Λουμάκου και Μπρουσκέλη (2010: 113), γίνεται συχνά αντιληπτός ως εισβολέας στη σχέση εμπιστοσύνης και αλληλοϋποστήριξης που έχει χτίσει το παιδί με τη μητέρα του κατά το δύσκολο διάστημα του διαζυγίου. Έτσι, στο συγκεκριμένο βιβλίο ο σύντροφος της μητέρας προσπαθεί να προσεγγίσει το μικρό ήρωα, ο οποίος δεν είναι χαρούμενος με την παρουσία του, ενώ μάλιστα ενοχλείται σε κάθε εκδήλωση αγάπης μεταξύ του ζευγαριού. Ο πρωταγωνιστής νιώθει στο περιθώριο και προσπαθεί να διεκδικήσει χώρο και χρόνο από τους γονείς του, ενώ συχνά εκδηλώνει σωματικές ενοχλήσεις. Οι εικόνες με έντονα χρώματα συνοδεύουν τις περιγραφές του κειμένου, ενώ η γωνία λήψης, σε πολλές από τις σελίδες του βιβλίου, φέρνει τον αναγνώστη πολύ κοντά στα πρόσωπα των χαρακτήρων, τόσο που δίνεται η αίσθηση στον αναγνώστη ότι ο ήρωας διαμαρτύρεται δίπλα του. Η αφήγηση γίνεται δραματικότερη στις σελίδες όπου η εστίαση γίνεται πολύ κοντά στο πρόσωπο και στα γεμάτα ένταση μάτια του ήρωα (Γιαννικοπούλου, 2008: 125). Στο τέλος του

βιβλίου, δεν επέρχεται κάποια λύση, αλλά το παιδί παρουσιάζεται να συνηθίζει σταδιακά την παρουσία του συντρόφου της μητέρας του.

1.1.6.2 Μονογονεϊκή οικογένεια

Η μονογονεϊκή μορφή οικογένειας, που παρουσιάζεται στο βιβλίο *Μια διαφορετική οικογένεια* (Ξανθάκη, 2015), έχει ως πρωταγωνιστές ανθρωπόμορφες μορφές, και συγκεκριμένα αποτελείται από τη μητέρα και την κόρη, ενώ ο πατέρας δεν αναφέρεται. Στο βιβλίο αυτό, ο συγγραφέας έχει επιλέξει να μιλήσει για τη δομή και τη λειτουργία της μονογονεϊκής οικογένειας μέσα από τις συζητήσεις μεταξύ της μητέρας και του μικρού δελφινιού. Ταυτόχρονα, γίνεται αναφορά σε άλλες αξίες όπως αυτή της υιοθεσίας και της διαφορετικότητας, μέσα από απλούς διαλόγους και παρατηρήσεις άλλων ανθρωπόμορφων οικογενειών που ζουν στο βυθό. Η πρωταγωνίστρια, νιώθει περήφανη για την οικογένειά της και συνειδητοποιεί ότι με τον παππού, τη γιαγιά, τους θείους και τα ξαδέλφια, αποτελούν μια μεγάλη οικογένεια. Το βιβλίο κοσμείται από μια ιδιαίτερα πλούσια, έντονη και ζωηρή εικονογράφηση, ενώ τα χαρούμενα χρώματα αποδίδουν με ακρίβεια, όσα περιγράφονται στην ιστορία, διατηρώντας ένα ευχάριστο και χαλαρό κλίμα κατά την ανάγνωση.

Παρόμοια και στο βιβλίο *Η οικογένεια* (Αρτζανίδου, 2008), περιγράφεται μια υγιής πενταμελής οικογένεια, οι κεντρικοί χαρακτήρες δεν βιώνουν το χωρισμό των γονέων, αλλά το διαζύγιο προσεγγίζεται από μια διαφορετική και ενδιαφέρουσα σκοπιά. Τα δυο μικρότερα μέλη της οικογένειας παίζοντας ένα παιχνίδι ρόλων συζητάνε για το θέμα σχολιάζοντας τα βιώματα και τις εικόνες της καθημερινής τους ζωής. Το μεγαλύτερο αγόρι προσπαθεί αρχικά να μεταδώσει όσα ο ίδιος έμαθε στο σχολείο για την έννοια της οικογένειας, ενώ, μέσα από παρατηρήσεις κοντινών τους

οικογενειών, - όπως αυτή της νονάς που ζει μόνο με την κόρη της - τα παιδιά εξοικειώνονται με την παρουσία εναλλακτικών μορφών οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα εξοικειώνονται με την παρουσία της μονογονεϊκής οικογένειας, αλλά και με την ιδέα δευτέρου γάμου ενός από τους δύο γονείς. Στην προσπάθειά του να μεταδώσει τις γνώσεις του στη μικρότερη αδελφή του, το αγόρι ανακαλεί όσα έχει ακούσει από τη δασκάλα του αλλά και όσα έχει δει στην τηλεόραση. Επομένως, παρατηρούμε το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το κοινωνικό περιβάλλον που πλαισιώνει τα παιδιά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους αλλά και στη μετάδοση ιδεών και αξιών. Παράλληλα διαφαίνεται και ο σπουδαίος ρόλος του σχολείου και κατά συνέπεια του εκπαιδευτικού, ο οποίος οφείλει να δρα προληπτικά στις ανάγκες των παιδιών, είτε αυτά θεωρείται ότι ανήκουν σε μια ομάδα υψηλού κινδύνου λόγω βίωσης του κρίσιμου γεγονότος ζωής είτε όχι (Λουμάκου & Μπρουσκέλη, 2010: 127).

1.1.6.3 Το φιλοσοφικό ερώτημα

Συχνά λογοτεχνικά βιβλία που απευθύνονται σε παιδιά εγείρουν φιλοσοφικά ερωτήματα και περικλείουν φιλοσοφικές έννοιες, καθώς πραγματεύονται ζητήματα που σκοπό έχουν να διδάξουν τέρποντας. Αυτά δύναται μάλιστα να χρησιμοποιηθούν πολλαπλώς για την ανάδειξη φιλοσοφικών εννοιών και διαδικασιών φιλοσοφικής έρευνας και πρακτικής. Συγκεκριμένα, σημαντική προς αυτή την κατεύθυνση είναι η συμβολή των εικονοβιβλίων, τα οποία χάρη στο συνδυασμό εικόνας και κειμένου, ανοίγουν πολλαπλούς δρόμους νοηματοδότησης και ανάγνωσης του σημαίνοντος και αποτελούν άριστο εργαλείο για την έναρξη ή την ενίσχυση φιλοσοφικών συζητήσεων με του μαθητές (Murriss, 2013: 277).

Το βιβλίο *Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται;* (Κοντολέων, 2014) αποτελεί λοιπόν μια διαφορετική και ξεχωριστή λογοτεχνική προσέγγιση στο θέμα του διαζυγίου. Η μοναδικότητά του αυτή στάθηκε κριτήριο αλλά και πρόκληση να ενταχθεί στην παρούσα έρευνάς μας, ώστε να διερευνηθεί κάτω από το γενικότερο πλαίσιο της εργασίας, καθώς μας παραπέμπει στα χαρακτηριστικά των ατμοσφαιρικών βιβλίων (mood books), όπου το θέμα τους δεν είναι φανερό, αλλά υπαινίσσεται μέσω της εικονογράφησης (Γιαννικοπούλου, 2008: 139). Η εικονογράφηση του λοιπόν διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάγνωση της ιστορίας, καθώς έρχεται να συμπληρώσει το κείμενο αλλά και να εγείρει τη φαντασία κάθε αναγνώστη, παρουσιάζοντας ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά σε ζώα, φυτά και αντικείμενα.

Ο κεντρικός χαρακτήρας του βιβλίου είναι ένα αγόρι, και ο συγγραφέας σε μια μόνο σελίδα μας περιγράφει πως μια μέρα όλα αλλάζουν και οι άλλοτε χαρούμενοι γονείς του, δεν έχουν διάθεση για γέλια, τα οποία μάλιστα έχουν αντικατασταθεί από θυμούς και καυγάδες. Δεν υπάρχουν στοιχεία ή αναφορές για την περίοδο πριν το χωρισμό, ούτε αναγράφεται η λέξη διαζύγιο, αλλά περιγράφεται ένα μακρύ ταξίδι, μια προσπάθεια του κεντρικού χαρακτήρα να ξεφύγει από όλα αυτά και να βρει απαντήσεις για το ερώτημα: «Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται;». Το ταξίδι του μικρού είναι μακρύ και κουραστικό. Ωστόσο, μέσα από πολλές αναζητήσεις και ερωτοαπαντήσεις, φαίνεται να νιώθει το πιο τυχερό του κόσμου, καθώς συνειδητοποιεί πως «Είτε μαζί είτε χώρια, ακόμα και όταν πεθαίνει, η αγάπη δε χάνεται, είναι πάντα εκεί. Στο μέρος της καρδιάς» (Κοντολέων, 2014).

Το βιβλίο μεταφέρει τον αναγνώστη σε έναν κόσμο φαντασίας, έναν παράλληλο κόσμο, που του προσφέρει απλόχερα ό,τι πιο πολύτιμο έχει, απαντήσεις για το ερώτημα που απασχολεί τον κεντρικό χαρακτήρα. Αυτό μας παραπέμπει στην άποψη του Appleyard για τον αναγνώστη - παίκτη, όπου το παιδί της προσχολικής

ηλικίας που δεν είναι ακόμα αναγνώστης, αλλά ακροατής, κυρίως μαθαίνει να παίζει με σιγουριά σε έναν φανταστικό κόσμο όπου αντικατοπτρίζονται πραγματικότητες, φόβοι και επιθυμίες σε μορφές που το παιδί σταδιακά μαθαίνει να ξεχωρίζει και να ελέγχει (όπως αναφέρεται στο Καρπόζηλου, 2009: 38). Ταυτόχρονα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε δύο διαφορετικές αναγνώσεις - μία καθαρά λογοτεχνική και μία φιλοσοφική - ως διαφορετικές διαδικασίες πρόσληψης του ίδιου λογοτεχνικού έργου, με σκοπό να διερευνηθεί η σχέση συνύπαρξης ή και αλληλοδιείσδυσης λογοτεχνίας και φιλοσοφίας (Θεοδωροπούλου, 2003: 108).

1.1.6.4 Η επανασύνδεση

Κόκκινο και μπλε μαζί (Bunge, 2006), είναι ο τίτλος του βιβλίου που αφορά το - σύντομο μάλιστα - χωρισμό μεταξύ του νονού και της νονάς του ήρωα, του οποίου το φύλο πληροφορούμαστε αποκλειστικά μέσω της εικονικής αφήγησης. Οι πνευματικοί γονείς του έχουν χωρίσει και ο καθένας πλέον μένει σε διαφορετικό σπίτι. Ωστόσο, μέσα από πολλές επισκέψεις τόσο στο σπίτι του νονού όσο και στην νονάς, καταλαβαίνει πως αγαπιούνται ακόμα. Αλλά το βασικότερο σημείο της ιστορίας έγκειται στο γεγονός πως οι άλλοτε ενοχλητικές καθημερινές συνήθειες του καθενός, έχουν γίνει αγαπημένες συνήθειες του άλλου. Με άλλα λόγια, το μήνυμα που θέλει να περάσει ο συγγραφέας είναι πως οι διαφωνίες μπορεί να υπάρχουν σε καθημερινή βάση, αλλά μόνο μέσα από αμοιβαίες υποχωρήσεις, το ζευγάρι μπορεί να βρει τις ισορροπίες του και να πορευτεί στο πέρασμα του χρόνου.

1.1.7 Η εικονογράφηση

Σε μια βαθύτερη ανασκόπηση της εικονογράφησης των αναλυθέντων βιβλίων της παρούσας έρευνας, εντοπίζονται κάποια επιπλέον στοιχεία όπως η θέση της εικόνας στο κείμενο, η έκταση της εικονογράφησης, το χρώμα, το είδος της γραμμής,

το στυλ της εικονογράφησης, η οπτική γωνία, το εικονογραφικό στοιχείο, το βλέμμα και το γενικότερο σκηνικό. Πιο αναλυτικά, οι εικόνες στο σύνολό τους διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, καθώς καταλαμβάνουν κεντρική θέση σε όλη την έκταση των σελίδων (όπως στο Moore – Mallinos, 2006), μεταφράζοντας όσα περιγράφουν οι λέξεις, ενώ στις σελίδες που περιγράφεται ο χωρισμός η εστίαση γίνεται από μακριά και από επάνω, δίνοντας την εντύπωση του χάους ή της αταξίας, παρόμοια ίσως με τα πολύπλοκα συναισθήματα της ηρωίδας. Ο εικονογράφος του *Ροζ μπλε* (Ιωαννίδου, 2006) με απαλές, σχεδόν αφηρημένες ή ημιτελής σε κάποια σημεία γραμμές, αλλά και με χρώματα έντονα σε άλλα σημεία, συμπληρώνει το κείμενο, σε μια προσπάθεια να αποδοθεί με πειστικότητα η ανασφάλεια και η συναισθηματική ένταση του ήρωα (Γιαννικοπούλου, 2008: 122).

Το στυλ εικονογράφησης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο *Χωρίζουν οι γονείς μου* (Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014), καθώς τόσο οι χαρακτήρες όσο και το σκηνικό των σελίδων της ιστορίας αποδίδονται με απόλυτη ρεαλιστικότητα, τόσο που παραπέμπουν σε φωτογραφική απεικόνιση, κάτι που συνεισφέρει στην ρεαλιστικότητα των χαρακτήρων (Γιαννικοπούλου, 2008: 139). Η διατήρηση συγκεκριμένου χαρακτηριστικού της εξωτερικής εμφάνισης ή του ενδυματολογικού κώδικα αποτελεί ένα από τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούν οι εικονογράφοι στο εικονοριστικό κείμενο για να είναι άμεσα προσλήψιμη και κατανοητή η πληροφορία (Γιαννικοπούλου, 2011: 130). Έτσι, οι αναγνώστες αναγνωρίζουν ποιος λέει τι κάθε στιγμή, αφού βλέποντας στη σελίδα ένα χαρακτηριστικό και μόνο, όπως τα γυαλιά, αμέσως είναι κατανοητό ότι πρόκειται για την πρωταγωνίστρια Φανή (στο Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014).

Άλλοτε, η εικονογράφηση δύναται να βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση με το κείμενο (όπως στο Καρακώστα, 2015), καθώς σε πολλά σημεία έρχεται να

λειτουργήσει συμπληρωματικά της κειμενικής αφήγησης. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η εικόνα του κεντρικού χαρακτήρα, όπου αντιλαμβανόμαστε ότι είναι – μάλλον - κορίτσι, αποκλειστικά από τα στοιχεία της εικονογράφησης (όπως στο Καρακώστα, 2015). Ακόμη στο ίδιο βιβλίο, τα στοιχεία της εικονογράφησης αλλάζουν, συνθέτοντας μάλιστα πιο ολοκληρωμένα το σκηνικό της βροχής και της εγκατάλειψης του κήπου. Αναλυτικότερα, αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση περισσότερο μουντών και σκοτεινών χρωμάτων στο σημείο της ανακοίνωσης του διαζυγίου που, καθώς όπως η Γιαννικοπούλου (2008: 124) σημειώνει, τα σκούρα και μουντά χρώματα συνδέονται με την άσχημη ψυχολογική κατάσταση των ηρώων. Στο τέλος, την αισιόδοξη νότα του κειμένου, καταφέρνει να αποδώσει και ο εικονογράφος με απαλά, γήινα χρώματα και χαμογελαστά πρόσωπα.

Η εικονογράφηση καταλαμβάνει ολόκληρη τη σελίδα σε ορισμένα βασικά σημεία της αφήγησης στο *Πολίν* (Στανιού, 2013), όπως για παράδειγμα κατά την άφιξη της θείας και των ξαδέλφων και κατά τη συζήτηση μεταξύ της πρωταγωνίστριας και του ξαδέλφου της, Άρη. Παράλληλα, σε άλλα σημεία του βιβλίου υπάρχουν απλά διακοσμητικά σχέδια, ενώ σε κάποιες σελίδες δεν υπάρχει καθόλου εικονογράφηση. Σε κάθε περίπτωση όμως είναι προσεγμένη και προσεκτικά δοσμένη, λειτουργώντας ταυτόχρονα με το κείμενο. Η εικονογράφηση άλλοτε δύναται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο καταλαμβάνοντας ολόκληρες τις σελίδες του βιβλίου (Bunge, 2006). Το κόκκινο και το μπλε χρώμα, όπως μαρτυρεί και ο τίτλος του *Κόκκινο και μπλε μαζί*, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, καθώς λειτουργούν σαν ένα παιχνίδι κατά την ανάγνωση της ιστορίας και επομένως, κάνουν έντονη την παρουσία τους στα ανάλογα σημεία της εικονικής αφήγησης. Τα χρώματα που κυριαρχούν σε όλη την έκταση της η εικονογράφησης είναι απαλά και φωτεινά, ενώ το λευκό φαίνεται να κυριαρχεί παραπέμποντας στα αγνά και αισιόδοξα

συναισθήματα των χαρακτήρων, ή διαφορετικά σύμφωνα με τη Γιαννικοπούλου (2008: 124) σε αστραφτερά αισιόδοξους τύπους λογοτεχνικών ιστοριών, αποδίδοντας την αισιόδοξη έκβαση της συγκεκριμένης ιστορίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το θέμα της εργασίας πραγματεύεται το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου, όπως αυτό παρουσιάζεται στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία της τελευταίας δεκαετίας. Τα βιβλία που αναλύθηκαν αναπτύσσουν το θέμα του διαζυγίου με τρόπο ευρηματικό, καθώς σε κάθε βιβλίο μπορούμε να δούμε μια διαφορετική εκδοχή της οικογένειας ή μια άλλη ερμηνεία της, αναδεικνύοντας τη σοβαρότητα του διαζυγίου αλλά και τονίζοντας τη σπουδαιότητα της αποδοχής τόσο των παιδιών χωρισμένων γονιών, όσο και των ίδιων των γονιών τους.

Τα βασικά στοιχεία που εντοπίζονται σε όλα τα κείμενα συντάσσονται στο ακόλουθο μοτίβο: η αρχική οικογενειακή ηρεμία διαταράσσεται από φωνές και καυγάδες στο σπίτι, ο κεντρικός χαρακτήρας προσπαθεί να καταλάβει τι συμβαίνει και συχνά κατηγορεί τον εαυτό του ως υπεύθυνο της κατάστασης. Οι σχέσεις των γονέων μεταξύ τους δεν είναι υγιείς όπως πριν, καθώς είναι συχνά θυμωμένοι, τσακώνονται και μιλούν άσχημα και με εκνευρισμό. Ο πατέρας συχνά παρουσιάζεται να φεύγει από το σπίτι έπειτα από τσακωμό, ενώ η μητέρα παραμένει στο σπίτι με το παιδί, και κλαίει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως οι γονείς δεν παρουσιάζονται από τους συγγραφείς να κατηγορούν ο ένας τον άλλο, ως υπεύθυνο για το χωρισμό τους, παρά μόνο σε ένα βιβλίο. Στη συνέχεια, οι εντάσεις απαλώνουν και οι γονείς εξηγούν μαζί στο παιδί πως είναι καλύτερο για όλους να χωρίσουν, τονίζοντας στο σημείο αυτό πόσο πολύ αγαπούν το παιδί τους και πόσο σημαντικό είναι για τους ίδιους. Κοινή συνισταμένη όλων των ιστοριών είναι η θετική έκβαση στο τέλος αυτών, καθώς το παιδί αποδέχεται την απόφαση των γονέων του και αντιλαμβάνεται πως έτσι είναι καλύτερα, αφού δεν υπάρχουν πια τσακωμοί και όλοι είναι χαρούμενοι.

Για την όσο το δυνατόν καλύτερη προσέγγιση του ερευνητικού μας προβλήματος, ο σχεδιασμός της έρευνας έγινε μέσω της κριτικής και της ερμηνευτικής προσέγγισης. Ταυτόχρονα, στην ανάλυσή μας καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η προσέγγιση των κεντρικών λογοτεχνικών χαρακτήρων, η οποία επιχειρήθηκε μέσα από τα σχόλια του αφηγητή, τα σχόλια τρίτων προσώπων, αλλά και μέσα από τις πράξεις και τα λόγια των ίδιων των χαρακτήρων, με σκοπό να κατανοηθεί το διαζύγιο ως κοινωνικό φαινόμενο αλλαγής δεδομένων, αλλά και να σχολιαστούν οι διαδικασίες και διεργασίες που προκύπτουν στα άτομα από το γεγονός αυτό. Σημαντικό είναι στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι παράλληλα με την ερμηνευτική ανάλυση των κειμένων, μελετήθηκε και η εικονογράφηση τους, καθώς στα εικονογραφημένα βιβλία οι εικόνες από την πλευρά τους συμμετέχουν στην παρουσίαση και τη σταδιακή κορύφωση του διαζυγίου.

Αρκετές έρευνες που αφορούν τη λογοτεχνική κοινότητα έχουν θέσει το ερώτημα, αν το βιβλίο είναι αποκλειστικό προϊόν του συγγραφέα ή εάν εκφράζει μια συλλογική συνείδηση συμμετέχοντας ο ίδιος σε αυτό. Αυτό που προκύπτει και από τις δυο οπτικές είναι ότι ένα λογοτεχνικό βιβλίο μπορεί να αντιμετωπιστεί ως αντανάκλαση ή έκφραση της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, τα θέματα κοινωνικού προβληματισμού αποτελούν στις μέρες μας σταθερό δεδομένο για το χώρο της παιδικής λογοτεχνίας, η οποία δε διστάζει να θίξει σύγχρονα ζωτικά θέματα, δείχνοντας το αληθινό πρόσωπο της ζωής και της κοινωνίας, προβληματίζοντας το παιδί θετικά χωρίς να το αποκαρδιώνει (Αναγνωστόπουλος, 1987: 16). Το διαζύγιο λοιπόν, ως ένα κοινωνικό φαινόμενο με αυξητικές τάσεις στην ελληνική κοινωνία, εντάσσεται βαθμηδόν στη θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας. Έτσι, στο σώμα των βιβλίων που ερευνήθηκαν, ενώ οι περισσότερες ιστορίες περιγράφουν κλασικές μορφές οικογένειας που αποτελούνται από τους γονείς και ένα

ή δύο παιδιά, δεν εκλείπουν οι εναλλακτικές μορφές οικογένειας, όπως η μονογονεϊκή οικογένεια, αλλά και η παρουσία του νέου συντρόφου της μητέρας.

Στο σύνολο των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, το διαζύγιο καθρεπτίζεται με τις κοινωνικές του διαστάσεις, παρουσιάζοντας κοινά σημεία αναφοράς, όπως το να κρατά την επιμέλεια των παιδιών η μητέρα και να διατηρούν παράλληλα σχέσεις με τον πατέρα, καθώς και το τελεσίδικο της απόφασης, αφού σε ένα μόνο βιβλίο (Bunge, 2006) ο κεντρικός χαρακτήρας καταφέρνει την επανασύνδεση του ζευγαριού.

Η συμπεριφορά των γονιών απέναντι στους κεντρικούς χαρακτήρες παρουσιάζει κοινά στοιχεία σε όλα τα βιβλία, καθώς προσπαθούν οι αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου να είναι όσο το δυνατόν λιγότερες για τα παιδιά τους. Για το λόγο αυτό, οι εντάσεις μεταξύ τους περιορίζονται. Ταυτόχρονα φροντίζουν να στηρίζουν και να εξηγούν στα παιδιά, προσβλέποντας στο να τους μεταφέρουν μια συναισθηματική ασφάλεια και σιγουριά για το μέλλον.

Η ψυχολογική κατάσταση, η συμπεριφορά και η διαχείριση της δύσκολης κατάστασης των κεντρικών χαρακτήρων, φαίνεται να είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη νεαρή τους ηλικία, καθώς όλοι οι ήρωες είναι παιδιά προεφηβικής ηλικίας, με εξαίρεση ίσως το *Χωρίζουν οι γονείς μου* (Παπαχρίστου & Παπαδοπούλου – Κλαμαρή, 2014), όπου το μεγαλύτερο παιδί είναι στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου. Έτσι λοιπόν οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες, παρά το νεαρό της ηλικίας τους, αντιλαμβάνονται και γίνονται μάρτυρες όσων διαδραματίζονται στο οικογενειακό τους περιβάλλον, χωρίς ωστόσο να είναι σε θέση να ερμηνεύσουν τα αίτια που οδηγούν στη ρήξη των γονιών τους. Βιώνοντας μια τεταμένη ατμόσφαιρα, θωρακίζονται από την αθωότητα της παιδικής ηλικίας, και δικαιολογούν τους

καυγάδες ως περαστικό γεγονός. Δεν λείπουν βέβαια οι περιπτώσεις που κατηγορούν τον εαυτό τους ως υπεύθυνο για τις συγκρούσεις των γονιών, ενώ συχνά έρχεται ο παππούς ή η γιαγιά για να εξομαλύνει την κατάσταση και να ασχοληθεί με το παιδί.

Σημείο σύγκλισης των αντιδράσεων των κεντρικών χαρακτήρων, είναι το δίλημμα που βιώνουν, καθώς αγαπούν και τους δύο γονείς και δε θέλουν να αποχωριστούν κανέναν. Νιώθουν αδύναμοι και ανησυχούν για τη νέα κατάσταση, η οποία αντιλαμβάνονται πως θα επιφέρει σημαντικές και οριστικές αλλαγές στην οικογενειακή δομή και τη λειτουργία της οικογένειας. Οι φίλοι λειτουργούν θετικά και υποστηρικτικά προς τους κεντρικούς χαρακτήρες, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να συζητήσουν αλλά και να μοιραστούν όμοιες καταστάσεις με τους πρωταγωνιστές.

Ένα στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό είναι η στερεοτυπία, που συνοδεύει το θέμα του διαζυγίου. Πιο αναλυτικά, στα αναλυθέντα βιβλία παρατηρούμε να αποτυπώνεται το κοινωνικό κατεστημένο που επικρατεί γύρω από το θέμα, με ιδιαίτερη ίσως έμφαση στους καυγάδες που δημιουργούνται μεταξύ των γονιών. Θα μπορούσαμε μάλιστα να σημειώσουμε πως το θέμα παρουσιάζεται περισσότερο ωραιοποιημένο, από ότι είναι στην πραγματικότητα. Τα στοιχεία που δικαιολογούν την παραπάνω θέση είναι τα εξής: οι γονείς παρόλη την μεταξύ τους ένταση πριν το χωρισμό, δεν κατηγορούν ο ένας τον άλλον - εκτός από ένα βιβλίο - ενώ μετά το διαζύγιο, οι μεταξύ τους σχέσεις είναι καλές και σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα κρίνονται ως εξαιρετικές, καθώς περνούν μαζί χρόνο με το παιδί να μην έχει προηγηθεί τίποτα μεταξύ τους. Επίσης, το παιδί παρουσιάζεται εξιδανικευμένο, καθώς δείχνει σχεδόν απόλυτη κατανόηση για το θέμα και δρα σαν ενήλικος, στηρίζοντας μάλιστα κάποιες φορές τους γονείς του και περισσότερο τη μητέρα. Αποδέχεται το διαζύγιο σύντομα, χωρίς να αντιδρά ή να θυμώνει με την απροσδόκητη αλλαγή της οικογενειακής του σταθερότητας.

Η δραματικότητα με την οποία βιώνει ο λογοτεχνικός χαρακτήρας το γεγονός του διαζυγίου, στο βαθμό που περιγράφεται σε κάθε βιβλίο, παρουσιάζεται με τρόπο συνοπτικό και απλοποιημένο σε σχέση με τη ρεαλιστική πραγματικότητα. Ο χαρακτήρας αναπτύσσει μάλιστα συλλογισμούς - όπως το ότι θα έχει δύο σπίτια ή όλα τα αντικείμενα της καθημερινότητάς του διπλά - που θα τον βοηθήσουν να ξεπεράσει τα αισθήματα ενοχής και να αποδεχθεί το συμβάν. Ταυτόχρονα, η εικονογράφηση κινείται σε ανάλογο ύφος, με χαρούμενα χρώματα και με τόνο χιουμοριστικό σε κάποιες περιπτώσεις, προσπαθώντας να αποδυναμώσει τη δυσκολία των περιστάσεων που βιώνουν οι χαρακτήρες.

Ιδιαίτερη κατηγορία του σώματος των βιβλίων της παρούσας έρευνας αποτελούν τα *Που πάει η αγάπη όταν χάνεται;* (Κοντολέων, 2014), *Μια διαφορετική οικογένεια* (Ξανθάκη, 2015), *Κόκκινο και μπλε μαζί* (Bunge, 2006), *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου* (Πλησή, 2017) και *Η οικογένεια* (Αρτζανίδου, 2008), καθώς και στα πέντε βιβλία ο κεντρικός χαρακτήρας δε βιώνει το διαζύγιο στο παρόν. Ωστόσο, κάθε ιστορία με τον δικό της μοναδικό και ευρηματικό τρόπο παρουσιάζει το θέμα του χωρισμού των γονιών από διαφορετική σκοπιά. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από τους διαλόγους των κεντρικών χαρακτήρων, οι οποίοι συζητούν και παρατηρούν τον κόσμο γύρω τους, ανταλλάσσοντας γνώσεις και εμπειρίες.

Συγκεκριμένα το βιβλίο *Μια διαφορετική οικογένεια* (Ξανθάκη, 2015) ξεφεύγει από το πρότυπο της παραδοσιακής πυρηνικής οικογένειας, καθώς αποτελείται από μια δυναμική, μητριαρχική, μονογονεϊκή οικογένεια. Ταυτόχρονα, στην ιστορία περιέχονται επιπλέον προεκτάσεις και τοποθετήσεις για τα θέματα που συνδέονται με τις νέες μορφές οικογένειας. Έτσι, παρουσιάζονται μεικτοί γάμοι και θίγονται προβλήματα παιδιών που χρειάζεται να προσαρμοστούν στο νέο τους

περιβάλλον, καθώς συναντούμε παιδιά υιοθετημένα αλλά και διαφορετικής καταγωγής.

Παρόμοια στο βιβλίο *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου* (Πλησή, 2017) έχουμε τη μοναδική περίπτωση του δεύτερου γάμου από τη μητέρα. Το παιδί δεν δέχεται το νέο σύντροφο της μητέρας και πολλές φορές νιώθει παρείσακτο και προσπαθεί να κεντρίσει το ενδιαφέρον της μητέρας του. Συνθήκη που μας παραπέμπει στον Μπετελχάιμ (1995: 314), όπου ο ίδιος βλέπει τον θετό πατέρα ως παρείσακτο που εισβάλλει στη σφιχτά δεμένη οικογένεια της μαμάς και του παιδιού. Σε γενικότερο λοιπόν πλαίσιο, οι συγγραφείς έχουν τη δυνατότητα να προβάλλουν επιπλέον αξίες όπως η αγάπη, η φιλία, και παράλληλα να δώσουν επιπλέον πτυχές της οικογένειας όπως η υιοθεσία και ο δεύτερος γάμος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το ερώτημα με τις φιλοσοφικές προεκτάσεις που πραγματεύεται η συγγραφέας και που διαποτίζει το σύνολο του βιβλίου *Που πάει η αγάπη όταν χάνεται* (Κοντολέων, 2014), όπου περιγράφει το ταξίδι του κεντρικού χαρακτήρα, με σκοπό να βρει απαντήσεις για το ερώτημα της αγάπης.

Μελετώντας τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία από λογοτεχνική σκοπιά, παρατηρούμε ότι ανταποκρίνονται στο νοητικό επίπεδο και τις δυνατότητες των παιδιών στα οποία απευθύνονται. Οι ιστορίες απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, για αυτό και η πλοκή και η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι απλή και κατανοητή, κάνοντας έτσι την ανάγνωση ευχάριστη για τα μικρά παιδιά. Παρατηρούμε επίσης, ότι οι συγγραφείς βάζουν στη θέση του πρωταγωνιστή έναν χαρακτήρα ανεξαρτήτου φύλου, ανθρώπινο όν ή ανθρωπόμορφο ζώο, το οποίο ωστόσο βρίσκεται στην ίδια περίπου ηλικία με τα παιδιά - αναγνώστες, κάτι που συμβάλλει στην ταύτιση του αναγνώστη με το πρόσωπο της ιστορίας. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς μπορούν να εκφράσουν με άμεσο τρόπο τις ανησυχίες, τους

προβληματισμούς και τις συμπεριφορές των μικρών αναγνωστών, με αποτέλεσμα να κερδίζουν το ενδιαφέρον τους.

Όσον αφορά την εικονογράφηση των περισσότερων βιβλίων, μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ως επιτυχημένη, καθώς οι εικονογράφοι λαμβάνουν υπόψη τους τις γνωστικές και αντιληπτικές ικανότητες των παιδιών. Παρατηρούμε ότι στα περισσότερα βιβλία, οι εικόνες έχουν αισθητική ποιότητα, με καθαρότητα σύλληψης, καλό σχέδιο, σύνθεση και χρώματα, ενώ το ύφος τους συνάδει με τη γενικότερη ατμόσφαιρα της κάθε ιστορίας. Μεταξύ κειμένου και εικόνας υπάρχει άμεση σχέση, ενώ στα βιβλία που η εικονογράφηση δεν καταλαμβάνει το σύνολο των σελίδων, οι σκηνές που επιλέγονται να εικονογραφηθούν, είναι χαρακτηριστικές καθώς περιγράφουν τα βασικότερα στοιχεία της ιστορίας, όπως η στιγμή της ανακοίνωσης του διαζυγίου (Στανιού, 2013). Η εικόνες βρίσκονται κοντά στο τμήμα του κειμένου που απευθύνονται, ενώ οι ήρωες είναι χαρακτηριστικοί και αναγνωρίσιμοι σε όλη την αφήγηση.

Οι ιστορίες που μελετήθηκαν περιέχουν στο σύνολό τους το στοιχείο του ρεαλισμού, όπως άλλωστε απαιτεί από μόνο του το θέμα, με στόχο την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση του συνόλου των μικρών αναγνωστών για το θέμα του διαζυγίου, αλλά και την όσο το δυνατόν ομαλότερη προσαρμογή των παιδιών που βιώνουν το διαζύγιο, σε μια κοινωνία αποδοχής, απαλλαγμένη από κοινωνικά στερεότυπα, η οποία θα σέβεται κάθε άτομο χωρίς στεγανά και προκαταλήψεις. Όπως μάλιστα σημειώνει η Τζαφεροπούλου (1992: 257), «ο σεβασμός προς το παιδί - αναγνώστη εκφράζεται έμπρακτα και με το βαθμό ρεαλισμού που συνοδεύει τη διαπραγμάτευση λεπτών θεμάτων, όπως είναι το διαζύγιο[...]». Έτσι, η συγγραφέας Βάργολη – Κασκαβέλη του *Τα δυο σπίτια της Έλλης* (2012) εύστοχα αποφεύγει να συνδέσει την αλλαγή στη συμπεριφορά της πρωταγωνίστριας κατά την περίοδο πριν

το χωρισμό, με τους καυγάδες που υπάρχουν στο σπίτι, ακολουθώντας ίσως την άποψη του Μπετελχάιμ που σημειώνει, ότι οι ρεαλιστικές εξηγήσεις είναι συνήθως ακατανόητες στα παιδιά, γιατί τους λείπει η αφαιρετική ικανότητα κατανόησης που απαιτείται για να νοηματοδοτηθούν τέτοιου είδους εξηγήσεις (Μπετελχάιμ, 1995: 71). Το διαζύγιο αποτελεί λοιπόν αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας των παιδιών, καθώς βιώνουν ένα διαζύγιο είτε τα ίδια είτε οι συνομήλικοί τους, και δύναται να προσφερθεί ως φυσικό υπόβαθρο μιας ιστορίας, που η πρόθεσή της είναι άλλη, όπως το να διερευνηθεί ένα ερώτημα φιλοσοφικού περιεχομένου ή να αναλυθούν αξίες, όπως η αποδοχή της πραγματικότητας.

Ταυτόχρονα, καθώς το σύνολο των βιβλίων ακολουθεί το μοντέλο που προάγεται συνήθως στην παιδική λογοτεχνία, πρόθεση των συγγραφέων είναι να βοηθήσουν τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς να μιλήσουν στα παιδιά για το διαζύγιο, μέσα από διαφορετικές οπτικές και τοποθετήσεις. Δίνεται έτσι η ευκαιρία για την έναρξη ευεργετικών συζητήσεων με τα παιδιά, που σκοπό έχει να τα εξοικειώσει, να τα πληροφορήσει και να λύσει τυχόν απορίες για το θέμα του διαζυγίου. Επίσης, οι ιστορίες αυτές μπορούν να δράσουν από μόνες τους θεραπευτικά, χωρίς απαραίτητα το παιδί να μοιραστεί τις σκέψεις του και να συζητήσει για το θέμα. Η κειμενική και η εικονική ανάγνωση μιας ιστορίας, είτε ξεχωριστά είτε παράλληλα, μπορεί να βοηθήσει το μικρό αναγνώστη να εισέλθει νοητικά και συγκινησιακά, σε ένα ασφαλές περιβάλλον, όπου κυριαρχούν θέματα κοινωνικού προβληματισμού. Στο πλαίσιο του μυθοπλαστικού κόσμου, το παιδί είναι σε θέση να αναγνωρίσει κοινωνικές καταστάσεις και ανθρώπους, στοιχεία τα οποία θα είναι σε θέση να αντιστοιχίσει στη συνέχεια στον πραγματικό κόσμο που το περιβάλλει.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως από τη λογοτεχνική παραγωγή παιδικών βιβλίων με θέμα το διαζύγιο, εκλείπουν βιβλία τα οποία αποτυπώνουν με παραστατικότητα και πλήρη αληθοφάνεια τις οικογενειακές εντάσεις και κυρίως τις έντονες συναισθηματικές εκρήξεις θυμού, ανασφάλειας ή επιθετικές τάσεις του παιδιού, που απαντώνται στις περισσότερες περιπτώσεις στην πραγματικότητα. Ίσως σκόπιμα οι συγγραφείς περιορίζονται σε απλές και σύντομες περιγραφές ανάλογων καταστάσεων, καθώς απευθυνόμενοι σε μικρές ηλικίες αποφεύγουν να μεταδώσουν στα παιδιά το κλίμα έντασης.

Από μια άλλη σκοπιά, τα βιβλία αυτά δεν είναι απαγορευτικά για τους μικρούς αναγνώστες, αλλά αντιθέτως μπορεί να λειτουργήσουν εξίσου θεραπευτικά. Από την ανάγνωση ιστοριών που ξεφεύγουν του κατεστημένου, μπορούν τα παιδιά να εντοπίσουν τους πραγματικούς τους εαυτούς τους σε αυτές, να ταυτιστούν με περισσότερο αληθινούς για αυτά χαρακτήρες, αποβάλλοντας μάλιστα την εσωτερική τους αστάθεια και ένταση, αλλά και να διαχειριστούν με αυτό τον τρόπο ευκολότερα ανάλογες καταστάσεις γνωρίζοντας πλέον πως δεν είναι τα μόνα που δυσκολεύονται, αρνούνται ή δε θέλουν να δεχτούν - ακόμη - το γεγονός. Επίσης, μέσα από μια ανάλογη αφήγηση τα παιδιά μοιράζονται το οικογενειακό τους πρόβλημα, και παρά το νεαρό της ηλικίας τους συνειδητοποιούν, πως δεν είναι τα μόνα που ζουν σε ένα όχι τόσο ευχάριστο οικογενειακό κλίμα.

Καταληκτικά θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως, το θέμα της οικογένειας είναι κεντρικό έως αναπόσπαστο στα βιβλία που απευθύνονται σε μικρές ηλικίες παιδιών, καθώς σε κάθε ένα από αυτά μπορούμε να συναντήσουμε μια διαφορετική εκδοχή και ερμηνεία της. Έτσι, η λογοτεχνία για παιδιά περιέχει πλέον θέματα κοινωνικού προβληματισμού, όπως αυτό του διαζυγίου, ενώ υπάρχουν αρκετά αξιόλογα βιβλία με το προς μελέτη θέμα, και από Έλληνες συγγραφείς. Η ποικιλία

των οικογενειακών προτύπων και δομών οικογενειών που αποτυπώνεται στα βιβλία αυτά, δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως αποσταθεροποιητική της ασφάλειας που πρέπει να νιώθουν τα παιδιά, αλλά ως βοηθητική, καθώς λειτουργεί υποστηρικτικά για τα παιδιά που θα βιώσουν ενδεχομένως κάποια από τα αναλυθέντα μοτίβα στην ζωή τους. Επιπλέον, οι ιστορίες αυτές έχουν μεγάλη χρηστικότητα και είναι εποικοδομητικές, καθώς λειτουργούν ποικιλοτρόπως. Από τη μια τα βιβλία αυτά πληροφορούν τους νεαρούς αναγνώστες για το θέμα του διαζυγίου, χωρίς να λείπουν κάποιες φορές ηθικοδιδασκτικοί τόνοι, διότι τα βιβλία αυτά δίχως να διαφοροποιούνται από τους σκοπούς της παιδικής λογοτεχνίας, περιγράφουν μια ωραιοποιημένη πλευρά της ζωής και λειτουργούν καθησυχαστικά και καθοδηγητικά, τόσο για τα παιδιά, όσο και για τους μεγάλους. Από την άλλη, οι ιστορίες αυτές δρουν ως αφορμή, και τα παιδιά μπορούν να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους αλλά και να μοιραστούν τις εμπειρίες τους αναφορικά με το θέμα του διαζυγίου. Ακόμη, δίνεται η ευκαιρία στους ενήλικες να αναπτύξουν εποικοδομητικές συζητήσεις για ένα δύσκολο θέμα μέσα από ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο. Βέβαια οι ιστορίες αυτές παρόλο το χρηστικό τους χαρακτήρα, καθώς διατηρούν την αισθητική τους αξία, μπορούν να αποτελέσουν πηγή ευχαρίστησης για τους μικρούς αναγνώστες. Ως αποτέλεσμα αυτών, τα παιδιά - αναγνώστες μπορούν να ενημερωθούν αλλά και να ευαισθητοποιηθούν και να καταστούν ικανά, να διαχειριστούν με ωριμότητα το κοινωνικό φαινόμενο του διαζυγίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Αναγνωστοπούλου, Δ. (2007). Θέματα εκπαιδευτικού σχεδιασμού 1, στο Φ. Καλαβάσης και Α. Κοντάκος (επιμ.), *Ο ρόλος της λογοτεχνίας ως πολιτιστικού προϊόντος στην εκπαίδευση* (σσ. 298-305). Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού- Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Ατραπός.

Αναγνωστόπουλος, Β. (1987). *Θέματα παιδικής λογοτεχνίας. Ανιχνεύσεις*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Αργυρίου, Ι., Δ. (2009). *Το διαζύγιο στην παιδική λογοτεχνία. Ψυχοκοινωνιολογική και αφηγηματική προσέγγιση*. Αθήνα: Βασιλόπουλος.

American Psychological Association. (2010). *The publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). Washington: APA.

Avery, G. (1996). The Family Story. *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. (P. Hunt επιμ.). (pp.339-347). London & New York: Routledge.

Γιαννικοπούλου, Α. (2008). *Στη χώρα των χρωμάτων. Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Γκλιάου, Ν. (1994). Οικογενειακά πρότυπα και χαρακτήρες στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία. *Κείμενα*, 35, 195-200.

Conway, B., & Mechler, G. (1983). *A study of how basal readers reflect family living styles*, New Jersey.

- Δεγλέρης, Ν., Δ. (1991). *Γάμος: Υπάρχουν λόγοι να τον σώσουμε*; Στο Ι. Κούρος (επιμ.). *Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων*, όπως δημοσιεύτηκε στο 2^ο Ετήσιο Διεταιρικό Επιστημονικό Συμπόσιο (5/91). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Giblin, J. (1996). Trends in children's book today. In E. Stubbs & A. Sutton (Eds.), *Only Connect: Readings on Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Gifford, J. (1980). *A content analysis of selected adolescent novels dealing with divorce, separation and decertion, published between January, 1970 and May, 1979*. Unpublished Ed. D. University of Colorado: Boulder.
- Hunt, P. (1991). *Κριτική, θεωρία και παιδική λογοτεχνία*. Μετ. Ε. Σακελλαρίδου – Μ. Κανατσούλη. Αθήνα: Πατάκης.
- Θεοδωροπούλου, Ε., (2003). Η ανάγνωση κειμένων: Σχεδιάσμα για την κατασκευή ενός φιλοσοφικού παραδείγματος. *Επιστήμες Αγωγής*, 4, Ρέθυμνο, σσ. 107-127.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση. Αθήνα: ΣΕΑΒ.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Εκδόσεις Κριτική ΑΕ.
- Jenkinson, D. (1982). *Divorce as Portrayed in selected juvenile fiction published in america between 1947 and 1977*. Unpublished Ph. D. thesis. University of Colorado: Boulder.
- Καλλέργης, Η. (1990). Για την παιδική φιλιαναγνωσία στη χώρα μας. *Διαβάζω*, 242, 55.
- Καλογήρου, Τ. (2006). Το εικονογραφημένο βιβλίο δεν είναι μόνο για μικρά παιδιά. Στο Τ. Καλογήρου (επιμ.), *Πρακτικά Ημερίδας (29/1/2005)*. *Εισαγωγικό σημείωμα*. (σσ. 9-13). Αθήνα: Παπαδόπουλος.

- Κανατσούλη, Μ. (2011). Εναλλακτικές μορφές οικογένειας στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία για μικρές ηλικίες. *Κείμενα*, 14. 2/3/2017, από http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=234:2011-12-13-12-23-13&catid=58:tefxos14&Itemid=94
- Κανατσούλη, Μ. (2007). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κανατσούλη, Μ. (2000). *Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Τυπωθήτο.
- Καρπόζηλου, Μ. (2009). *Το παιδί στη χώρα των βιβλίων*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Κιτσαράς, Γ. (1993). *Το εικονογραφημένο βιβλίο. Στη νηπιακή και πρωτοσχολική ηλικία. Μια θεωρητική προσέγγιση*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κοντοπούλου, Μ. (2007). *Παιδί και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Μια ψυχοδυναμική οπτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κούρος, Ι. (1991). *Οι επιδράσεις του διαζυγίου στα παιδιά*. Στο Ι. Κούρος (επιμ.). *Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων, όπως δημοσιεύτηκε στο 2^ο Ετήσιο Διεταιρικό Επιστημονικό Συμπόσιο (5/91)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λουμάκου, Μ., & Μπρουσκέλη, Β. (2010). *Παιδί και γεγονότα ζωής. Αρρώστια, Νοσηλεία, Διαζύγιο, Θάνατος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Lukens, R. & Cline, R. (1995). *A critical handbook of literature for young adults*. New York: Harper.
- Μπετελχαιμ, Μ. (1995). *Η γοητεία των παραμυθιών*. Μετ. Ε. Αστερίου. Αθήνα: Γλάρος.
- Murriss, K. (2013) *Φιλοσοφία με εικονοβιβλία: Τα παιδιά ως σημειωτικοί εμπλεκόμενοι*. Στο Θεοδωροπούλου, Ε., (Επιμ.). *Φιλοσοφία, Φιλοσοφία είσαι εδώ; Κάνοντας Φιλοσοφία με τα παιδιά*. Αθήνα: Διάδραση.

- Neely, E. (1985). An annotated bibliography concerning children of divorce: meeting their needs in the elementary classroom. *ERIC document*. 27/2/2017 από <https://eric.ed.gov/?q=An+annotated+bibliography+concerning+children+of+divorce%3a+meeting+their+needs+in+the+elementary+classroom&id=ED258723>
- Nodelman, P. (1988). *Words about Pictures: the Narrative Art of Children's Picture Books*. London: The University of Georgia Press.
- Norton, E., & Norton, D. (2007). Μέσα από τα μάτια ενός παιδιού - Εισαγωγή στην Παιδική Λογοτεχνία. Μετ. Φ. Καπτσίκη - Σ. Καζαντζή. Στο Σουλιώτης, Μ. (Επιμ.). *Αξιολόγηση και επιλογή λογοτεχνικών έργων για παιδιά*. (σσ. 82-91). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Παπαδάτος, Ι. (2014). *Το παιδικό βιβλίο στην εκπαίδευση και την κοινωνία*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Παπαδάτος, Ι. (2009). *Παιδικό βιβλίο και φιλιαναγνωσία. Θεωρητικές αναφορές και προσεγγίσεις – Δραστηριότητες*. Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαναστασίου, Ε., & Παπαναστασίου, Κ. (2016). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. (Γ' έκδ.) Λευκωσία: Καΐλας Τυπογραφία & Λιθογραφία Λδτ.
- Παπαντωνάκης, Γ., & Κωτόπουλος, Τ. (2011). *Σκηνικό Χαρακτήρες Πλοκή. Διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό κείμενο. Για παιδιά & νέους*. Αθήνα: Ίων.
- Πορτοκάλλη, Ε. (Μάιος, 1991). *Το διαζύγιο, τα παιδιά και ο ρόλος του οικογενειακού συμβούλου*. Στο Κούρος, Ι. (επιμ.). *Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων, όπως δημοσιεύτηκε στο 2^ο Ετήσιο Διαιτητικό Επιστημονικό Συμπόσιο (5/91)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Patton, MQ. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. (2nd ed.) California: Newbury Park Sage.

Τζάνη, Μ. (2005). *Μεθοδολογία έρευνας κοινωνικών επιστημών*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις.

Τζεφεροπούλου, Μ. (1992). Το διαζύγιο στην ελληνική παιδική λογοτεχνία. *Κείμενα*, 28, 256-266.

Τσιλιμένη, Τ. (2007). *Εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο. Όψεις και απόψεις*. Βόλος: Πανεπιστημιακές σημειώσεις Θεσσαλίας.

Τσιλιμένη, Τ. (2003). *Οι μικρές ιστορίες κατά την εικοσαετία 1970-1990. Γραμματολογική, παιδαγωγική και γλωσσική εξέταση*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Β. Ελληνικά και μεταφρασμένα παιδικά βιβλία

Αρτζανίδου, Ε. (2008). *Η οικογένεια*. Αθήνα: Ψυχογιός

Βάργολη-Κασκαβέλη, Λ. (2012). *Τα δυο σπίτια της Έλλης*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Bunge, D. (2006). *Κόκκινο και μπλε μαζί*. Μτφρ. Δήμητρα Σίμου. Αθήνα: Κλειδοσόπιο.

Ιωαννίδου, Ο. (2006). *Ροζ Μπλε*. Αθήνα: μικρή Μίλητος.

Καρακώστα, Μ. (2015). *Αλλογουρές και κόκκινα σγουρά μαλλιά*. Αθήνα: Πατάκης.

Κοντολέων, Α. (2014). *Πού πάει η αγάπη όταν χάνεται*; Αθήνα: Πατάκης.

Moore-Mallinos, J. (2006). *Οι γονείς μου δεν είναι πια φίλοι*. Μτφ. Παρασκευή Αυγουστίνου. Αθήνα: Σαββάλας.

Ξανθάκη, Τζ. (2015). *Μια διαφορετική οικογένεια*. Αθήνα: Λιβάνη.

Παπαχρίστου, Θ. & Παπαδοπούλου-Κλαμαρή Δ., (2014). *Χωρίζουν οι γονείς μου*. Αθήνα: Παιδική Νομική βιβλιοθήκη.

Πλησή, Π. (2017). *Ο μπαμπάς που αγαπάει η μαμά μου*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Στανιού, Ε. Χ. (2013). *Πολίν*. Αθήνα: Ψυχογιός.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α) ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	
1. Η δομή της οικογένειας	<ul style="list-style-type: none"> • ΟΙΜΕΓ- Μονογονεϊκή οικογένεια • ΟΙΜΠ- Οικογένεια με πατριό • ΟΙΜΕΠ- Οικογένεια με ένα παιδί • ΟΙΜΠΠ- Οικογένεια με περισσότερα παιδιά • ΟΙΔΠΔ- Οικογένεια δεμένη πριν το διαζύγιο • ΟΙΗΣΚΔ- Ήρεμες συνθήκες κατά το διαζύγιο • ΟΙΧΠ- Οικογένεια χωρίς παιδί
2. Οι σχέσεις των γονέων μεταξύ τους	<ul style="list-style-type: none"> • ΓΚΠΔ- Οι γονείς τσακώνονται πριν το διαζύγιο • ΓΚΣΧΜΔ- Καλές σχέσεις γονέων μετά το διαζύγιο • ΓΑΜΔ- Ανακοινώνουν μαζί την απόφαση διαζυγίου • ΓΧΓΚΠ- Χωρίζουν για το καλό των παιδιών • ΤΖΕΠΣΔ- Επανασυνδέονται • ΤΖΔΝΕΠΣΔ- Δεν επανασυνδέονται

B) ΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

1. Ο ήρωας-παιδί

- ΗΕΠ- Ο ήρωας είναι παιδί
- ΗΕΖ- Ο ήρωας είναι ζώο
- ΗΕΟ- Ήρωας με όνομα
- ΗΔΕΟ- Ήρωας χωρίς όνομα
- ΗΕΑ- Ο ήρωας είναι αγόρι
- ΗΕΚ- Ο ήρωας είναι κορίτσι
- ΗΜΜΠ- Μένει με τον πατριό του
- ΗΑΑΔ- Αντιμετωπίζει αρνητικά το διαζύγιο
- ΗΞΔΔ- Ξεπερνά δύσκολα το διαζύγιο
- ΗΑΟΔ- Αντιμετωπίζει ομαλά το διαζύγιο
- ΗΕΣΤΓ- Έχει στήριξη από τους γονείς του
- ΗΝΠΡΘ- Νιώθει στο περιθώριο
- ΗΦΜΧ- Φοβάται μη χωρίσουν οι γονείς του
- ΗΔΚΔΧΧ- Προσπαθεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον
- ΗΚΛ- Κλαίει - νιώθει άσχημα
- ΗΝΕΔ- Νιώθει ένοχος για το διαζύγιο των γονέων
- ΗΚΤΕΑΥ- Κατηγορεί τον εαυτό του για το διαζύγιο
- ΗΝΤΓΔ- Ντρέπεται για το διαζύγιο
- ΗΦΕΓΚ- Φοβάται την

	<p>εγκατάλειψη από τους γονείς του</p> <ul style="list-style-type: none"> • ΗΜΜΜ- Μένει με τη μητέρα μετά το διαζύγιο • ΗΣΤΡΜ- Στηρίζει τη μητέρα του • ΗΑΡΝΔ- Αρνείται το διαζύγιο • ΗΑΝΤΔΟΙ- Αντιλαμβάνεται διαφορετικές μορφές οικογένειας • ΗΣΜΦΜΔ- Συμφιλιώνεται με την ιδέα του διαζυγίου • ΗΑΝΖΑΠ- Αναζητά μόνος του απαντήσεις • ΗΑΝΛΒΣ- Βοηθά στην επανασύνδεση
<p style="text-align: center;">2. Η μητέρα</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΜΑΑΓΠ- Αγαπάει το παιδί • ΜΑΜΜΠ- Μεγαλώνει μόνη το παιδί • ΜΑΠΚΔ- Προσπαθεί να κρύψει το γεγονός από το παιδί • ΜΑΚΛΣΧ- Κλαίει συχνά • ΜΑΥΠΘΔ- Είναι υπεύθυνη για το διαζύγιο • ΜΑΕΧΚΣΧ- Έχει κάνει άλλη σχέση • ΜΑΥΠΦΔ- Υποφέρει μετά το διαζύγιο • ΜΑΚΡΤΠ- Κρατάει το παιδί μετά το διαζύγιο • ΜΑΚΣΧΜΔ- Καλή σχέση με το παιδί μετά το διαζύγιο

<p style="text-align: center;">3. Ο πατέρας</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΜΠΔΑΦ- Δεν αναφέρεται στην ιστορία • ΜΠΕΠ- Είναι θετός • ΜΠΑΓΠΠ- Αγαπάει το παιδί • ΜΠΣΤΧ- Στεναχωριέται • ΜΠΦΣΠ- Φεύγει συχνά από το σπίτι • ΜΠΠΠ- Ο πατριός προσπαθεί να προσεγγίσει το παιδί • ΜΠΖΣΤΜΠ- Ζητάει στήριξη από μεγαλύτερο παιδί • ΜΠΦΟΡΣΠ- Φεύγει οριστικά από το σπίτι
<p style="text-align: center;">4. Τα αδέρφια</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΑΔΕΔ- Εξίσου δυναμικά • ΑΔΜΓΕΞ- Μεγαλύτερο παιδί εξηγεί στο μικρότερο • ΑΔΜΠΑΝ- Μικρότερο παιδί αναλαμβάνει δράση

<p>Γ) Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΡΙΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ</p>	
<p style="text-align: center;">1) Ο παππούς και η γιαγιά</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΠΑΠΛΑ- Απλά αναφέρεται • ΠΓΑΔΑΦ- Δεν αναφέρεται • ΠΑΒΘΠ- Βοηθάει το παιδί • ΠΑΔΡ- Διαδραματίζει σημαντικό ρόλο • ΓΑΠΛ- Ασχολείται με το παιδί

<p>2) Η θεία και τα ξαδέλφια</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΘΔΣΡ- Η θεία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο • ΞΔΣΡ- Ο ξάδελφος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο • ΗΑΝΚΔ- Η ξαδέλφη ανακοινώνει το διαζύγιο • ΘΞΒΥΠΜΔ-Λειτουργούν υποστηρικτικά κατά τη διάρκεια και μετά το διαζύγιο
<p>3) Οι φίλοι</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ΦΔΝΥ- Δεν αναφέρονται • ΦΒΠ- Βοηθούν τον ήρωα • ΦΔΣΡ- Διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο